ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1930

XII

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 12. * ГРУДЕНЬ * 1930

Ґен. Омелянович-Павленко
Головнокомандуючий Армією У.Н.Р.
Портрет кисти арт. мал. Магалевського

Wyciąg z protokołu wspólnego z dnia 7/XI 1930 r.

Sąd Okręgowy Wydział VI karny we Lwowie w sprawie konfiskaty Nr. 11 czasopisma p. t. »Litopys Czerwonoji Kałyny« z daty Lwów, listopad 1930 r. do Sygn. VI. 1. Pr. 304/30 na posiedzeniu niejawnem w dniu 7. listopada 1930 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora Sądu Okręgowego we Lwowie postanawia: uznać za usprawiedl wioną dokonaną dnia 31. października 1930 r. przez Prokuratora Sądu Okręgowego we Lwowie konfiskatę czasopisma p. t. »Litopys Czerwonoji Kałyny" Nr. 11 z daty Lwów, listopad 1930 r. zawierającego w artykule p. t. »Na perełomi« w całości znamiona zbrodni z §. 65 a/uk. i występku z § 305 uk., zarządzić zniszczenie całego nakładu i wydać w myśl § 493 p. t. zakaz dalszego rozpowszechniania tego pisma drukowego. Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz, by orzeczenie niniejsze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie. Niewykonanie tego nakazu pociąga za sobą następstwa przewidziane w § 21 ust. druk. z 17/12 1862 Nr. 6 cx 1863 p t. zasądzenie za przekroczenie na grzywnę do 400 zł.

Uzasadnienie: Ogłoszenie drukiem wymienionego wyżej artykułu ma na celu szerzyć wzgardę i nienawiść przeciw jednolitemu związkowi Państwa przez wysuwanie haseł separatystycznych, jakoteż zmierza do wywyższenia sprawców zamieszek lat 1918/1919, a więc pochwalać czyny karygodne, co odpowiada znamionom zbrodni z § 65 a/uk. i występku z § 305 uk.

Według §§. 487, 489, 493 pk. oraz § 36 i 37 ust. pras. jest zatem powyższe postanowienie uzasadnione.

Na oryginale właściwe podpisy.

Za zgodność

Lipanowski

Starszy sekretarz

Михайло Обідний

О. Олесеві

(З нагоди ювілею)

Поете казки золотої,
Поете мрійної краси,
Весни бентежно молодої
Чудовий проміню ясний.

В якій надземній таємниці
Твій дух стихіями зроста,
І від якої чарівниці,
Твої заогнились уста?

І де твій зір прозорівае,
Міражі-дива яснояв,
Коли перецвітаєш з маєм,
В хорали соняшних купав.

Твої незмріянії мрії,
Зцвілися в сонящний кортеж,
Ти серцем скорбної Марії
Смієшся, плачеш і цвітеш.

Як буйно бє у квітнійримі,
Шовковим полумям вода, —
В Твоїй душі неугасимій,
Шумить Вкраїна молода!

Блисни-ж, степів великій сину,
Розцвітом ґенія блисни,
О, заясни свою країну,
Палючим сонцем заясни!

Останні дні збройної боротьби

(21. XI. 1920 р. — 21 XI. 1930 р.)

(З приводу десятиліття української наддніпрянської еміґрації)

Подав: *М. Середа*

Коли польський уряд почав в Ризі переговори про перемиря, гол. от. Петлюра дістав повідомлення, що після опанування ним лінії р. Збруч, а польським військом лінії Кремінець — Дубно — Рівне, військам УНР. доведеться провадити надалі боротьбу самим і без спільника. В порозумінню зі своїму рядом от. Петлюра дав зарядження Головному Командуванню негайно форсувати р. Збруч і опанувати лінію р. Бога, де намірювано дати армії відпочинок, поповнення та матеріяльне забезпечення. Армія виконала свій обовязок чесно: на 10. листопада вона розгорнула свої сили по фронті: Яруга-Шаргород-Винниківці-Літинка-Летичів-Купель. Сили її складали 8.968 баґнетів і 3.250 шабель при 95 гарматах і 687 скорострілах.

Фронт був поділений на 3 ґрупи: 1) права (ґен.-хор. Удовиченка) — 3.511 баґнетів і 663 шабель; 2) центральна (ґен.-хор. Безручка) — 2.006 баґнетів і 158 шабель і 3) ліва (ґен.-хор. Базільського) — 588 баґнетів і 1.253 шабель. Права ґрупа складалася з 1-ої Скорострільної і 3-ої Стрілецької Залізної Дивізії. Центральна — з 5-ої Стрілецької Херсонської Січової Дивізії. Ліва ґрупа — з 1-ої Стрілецької Запоріжської і Окремої Збірної Козачої Дивізії осаула Яковліва. Армійську резерву складали Київська, Волинська і Окрема Кінна дивізії.

На початку листопада в районі Волочиська були скупчені частини російської добровольчої армії, що мали провадити спільно з нами бойові акції в силу порозуміння нашого з Російським Політичним Комітетом, на чолі якого стояв у той час Борис Савінков. То були армія ґенерала Перемикіна — 1.500 баґнетів і 800 шабель і Окрема Збірна Козача Дивізія осаула Яковліва — 800 шабель.

В ніч на 10. листопада штаб Дієвої Армії, що перебував в той час в м. Городку, розіслав шифрованою телеґрамою командантам ґруп бойовий наказ про наступ, якого вимагали і політичний мент і закріплення нашого запілля.

С. В. Петлюра не поділяв віри в перемогу нашої армії. Він сказав*): — ...„фактично від менту наших самостійних операцій наша Армія не мала досить набоїв і колиб навіть перші кроки сутичок з большевиками були для нас щасливими, все одно, дальший вислід боротьби з ворогом, значно переважаючим нашу Армію, бувби для нас лихим“. Однак збройну боротьбу вважав він необхідною навіть при її неґативних наслідках. Справа в тому, що в акті визвольної боротьби С. В. Петлюра вбачав дві сторони: субєктивну, себто її ідею, її зміст, і обєктивну — ті матеріяльні і технічні обставини, в яких визвольна ідея переводиться в життя. Зміна таких обставин не тільки не шкодила цій ідеї, навпаки ширила простір для її популяризації в гущавині несвідомих мас. Такий світогляд дає можливість зрозуміти оптимізм Петлюри в його листуванню до Лівицького: ...„оцінюючи безсторонно змисл військових подій, що закінчилися нашою невдачою, я кваліфікую їх не як ліквідацію нашої державности, не як ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію одної з мілітарних спроб з окупанською владою України. Ідейно і психольоґічно не тільки наше українське населення, але і національні меншости були з нами“.

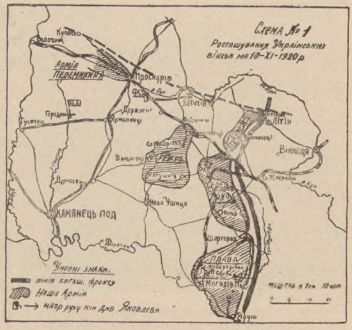
10-го листопада ґенерал Удовиченко скликав в Могилів командний склад на нараду для обговорення бойового наказу Штабу Армії. Ворог, який був добре поінформований через свою аґентуру про відсутність

*) Голова Директорії
Головний Отаман Військ
Української Народньої
Республіки
28 листопаду 1920 року
ч. 34 п.
м. Тарнів.

Таємно.
До Пана Голови Ради
Народніх Міністрів А.
Лівицького.

Командант правої ґрупи листопадового фронту ґен. Удовиченко (×). — Зліва на право: ґен. Загродський, ґен. Удовиченко, ґен. Кузьма. (На еміґрації).

Розташування українських військ на 10.XI. 1920 р.

на українському фронті старших начальників, перейшов 10-го листопада між 7—8 год. в протинаступ. Сили його складали XII. і XIV. армії, Башкірська Кінна Бриґада і Кінна Бриґада Котовського — 24.000 баґнетів, 4.000 шабель при 120 гарматах і 5 панцирках. Атака червоних на нашому фронті була такою несподіванкою, ніби сніг в літі. Після короткої гарматної підготовки, червоні прорвали фронт 3-ої Залізної Дивізії між Чернівцями і Берізкою, знищили 7 бриґаду, вийшли на Шендерівку, де вирізали 24-ий курінь 8 бриґади, та примусили 5 Херсонську Дивізію покинути свої позиції і відійти на лінію Обухів —Копайгород—Гальчинці.

Штаб Дієвої Армії дізнався про поразку 10. лист. о 21. год. від старшини для доручень при Головному Отаманові підпол. Низієнка. 10. листопада Командуючий Армією ґенерал Омелянович-Павленко віліхав до Проскурова і керування операціями провадили з його імени начальник штабу ґенерал Ліпко і І-ий ґенерал-квартирмайстер ґенерал Кущ.

Дня 11. листопада ворожа кіннота примусила нашу праву ґрупу відійти вздовж р. Дністра. 21-ий курінь 3-ої Дивізії і 2 куріні Скорострільної Дивізії перейшли в районі с. Лядова в Румунію. Решту атакував ворог на висотах м. Яришева. Для правої ґрупи це був траґічний мент. Спас положення ґенерал Пузицький, який, зорґанізувавши сотню зі старшин і козаків, що знайшлись під рукою, кинувся з ними на ворога і примусив його звільнити шляхи на захід. Центральна ґрупа перейшла в атаку і захопила ворожі позиції, однак заатакована башкірською кіннотою відійшла в Комаринці і Верхівку. Окрема Кінна Дивізія, що перебувала в армійській резерві, виступила чвалом на допомогу відступаючим частинам. В районі м. Сніткова вона стрінула 60 большевицьку пішу дивізію. Червоні дістали нечувану поразку: дивізія була цілковито знищена; до нашого полону попало 600 людей, 2 гарматі і 6 скорострілів.

Штаб Армії, боючись за ініціятиву, що в большевицьких руках загрожувалаби нам катастрофою, вдруге нагадує ґрупам виконати основний наказ про наступ.

Командант центральної ґрупи листопадового фронту ґен. Безручко (×) зі своїм штабом. Нач. штабу ґен. Змієнко (××).

Центральна ґрупа — 6-а Січова і 5-а Херсонська дивізії 12. листопада силкуються виконати наказ. Дивізії повели наступ в напрямку Копайгорода і нанесли большевикам поразку; однак, одержавши певні відомости про погром 4-ої Київської Дивізії, відійшли на Ялтушково-Підлісне. Київську Дивізію заатакував ворог в лісі, що на північ від с. Берлинці. Вона понесла тяжкі втрати і певно булаби знищена, колиб своєчасно не зявився в передніх лавах ґенерал Юрко Тютюник зі своєю штабовою сотнею: він заатакував і потрощив ворожу кінноту, звільнивши для дивізії шляхи на Воньківці.

Командант лівої ґрупи бойового фронту ґен. Базільський (×) з Запорожцями (на еміґрації)

Ліва ґрупа — Запоріжська Дивізія перейшла в наступ одночасно з центральною ґрупою. Наступ був щасливий; після впертого бою Запоріжці захопили ворожу лінію с. Почапинці-Майдан Почапинський. 25-а кінна Башкірська Дивізія, що обійшла Запоріжців в напрямку Лишіна, примусила її відійти назад.

Права ґрупа відійшла на Нову Ушицю.

Наша поразка 12-го листопада переконала С. В. Петлюру, що на цей раз ми втратили всі можливости для перемоги.

Дня 13-го листопада в 24. годині він скликав в Камянці на своє мешкання командний склад, що перебував в той час в Камянці. Зявилися начальник ґенерального штабу ґенерал Сінклєр, ґенерал-квартирмайстер Капустянський, командант резервових військ ґенерал Никонів, начальник юнацької школи ґенерал Микола Шаповал, командант кордонного корпусу ґенерал Пилькевич і автор цієї статті. Симон Василевич, як і завше, був спокійний, замислений, зі всіма лагідно погоджувався. Погоджувався він і з ґенералом Миколою Шаповалом, що проєктував скласти опір большевикам силою юнацької школи, і з командантом резервових військ ґенералом Никонівим який мав захищати підступи до Камянця, і з ґенералом Пилькевичем, який намагався створити ударний корпус з кадрів, що перебували в Камянці.

Тютюник Юрко, згадуючи в своїх спогадах про спосіб Петлюри зі всіма погоджуватись, був того переконання, що Петлюра в складних питаннях військового характеру не мав своєї думки. Тютюник не розумів, що на військовій нараді в Камянці, всі проєкти, які були подані С. В. Петлюрі, не мали під собою жадного реального ґрунту. То були ілюзії людей, котрих боротьба цікавила лиш своєю обєктивною стороною. Для Симона Василевича кожна з таких ілюзій мала свою вартість, поскільки вона надавала житєздатности ідейному факторові цієї боротьби.

Взагалі, на військових нарадах С. В. Петлюра нагадував фельдмаршала Кутузова, як його розумів Л. Толстой підчас Бородинського бою (Війна й мир). Кутузов погоджувався зі всіми своїми ґенералами і з такими рухами, ніби хотів сказати: робіть, що знаєте. Толстой доводить, що Кутузов був розумніший за своїх ґенералів: він знав, що смертний вирок Наполєону вже підписаний незалежно від наслідків Бородинського бою тими леґіонами, назва яким — „нація“. Учасники Камянецької наради не звернули уваги на цей рух С.В Петлюри.

Наш нарід залишився з нами, а ми з ним! сказав він свої останні слова на нараді, на якій ухвалено захищати Камянець місцевими силами.

Голодна, роздягнута, під дощем і снігом, по коліна в багні відходила наша армія до Збруча. Відходила вона орґанізовано, боєздатно, як той ранений звір, що не дається спіймати голими руками. Там, де большевики осмілювались наблизитись до наших арієрґардів, козаки нагадували їм, що є ще порох в порохівниці. Дня 14-го листопада під Стодульцями Кінний Мазепинський Полк і Окрема Залізнича Сотня потрощили 533 совітський полк, захопивши сотню полонених. 16-го листопада Мазепинці розбили большевиків під ст. Богданівкою. Команданта большевицької бриґади відомого Шинкаря козаки забили підчас бою. Чорні Запорожці заатакували під. с. Галузинцями бриґаду

Котовського, яка понесла тяжкі втрати — 300 полонених, 4 гармати і 25 скорострілів.

— Вони або святі або божевільні, — висловився про наших вояків анґлійський старшина, який випадково був свідком нашого відступу до Збруча.

20-го листопада ворожа кіннота, скориставши з відходу польських військ з Волині, прорвала фронт нашої лівої ґрупи в районі м. Миколаїва, загрожуючи обходом лівого крила нашої армії. Штаб Армії скликав представників від дивізій, які мали вирішити намір Командуючого Армією Омеляновича-Павленка прорвати ворожий фронт з метою виходу в запілля ворога для повстанчої праці. Делеґати поставилися до проєкту командарма неґативно в переконанню, що зміни, які повстали в далекому запіллю, не дадуть можливости здійснити проєкт Командарма.

21-го листопада о 2. годині Штаб Армії оголосив наказ про переправу обозів через р. Збруч.

Державні і запільні інституції, що завчасно евакувалися з Камянця, 19-го листопада розташувалися в м. Волочиська. Штаб Петлюри звязався телефоном з польським командуванням і розпочав переговори про дозвіл переходу через Збруч. Перспектива пожити на положенню інтернованого так хвилювала кожного, що ґенеральний штаб збирався навіть озброїти урядовців і вирядити їх на фронт. 20-го листопада польське командування дало згоду на наш перехід. 21-го листопада наш уряд і армія опинилися на терені Польщі.

Дня 21-го листопада Уряд У. Н. Р. скінчив збройну боротьбу з большевиками на рідному терені. Вожди нашої армії вважають цей день за день національного смутку, ніби український нарід лишився в цей день збройного захисту на провесні державного відродження. Гадати, що ми змоглиби в 1920 році побороти ворога збройно, без союзника, без матеріяльної і моральної допомоги Европи — то була ілюзія тих чинників, що були захоплені обєктивною стороною боротьби. Щастя наше, що большевики погромили нас поблизу польського кордону. Колиб це

Головний отаман Симон Василевич Петлюра (X) зі своїм штабом 1918 р.

сталося поблизу Київа, чого можна було сподіватися, напевно наші репрезентанти високої визвольної ідеї давно булиби занесені на сторінки помяників. Однак наша збройна боротьба, наша поразка в місяці листопаді 1920 р. не пішла на марно. Вона лишила нам факти, покроплені кровю тих, що полягли за Батьківщину, ті факти, які переконали С. В. Петлюру, що нарід є з нами, а ми з ним*).

*) Схема і цифрові дані подані полковником ґенерального штабу Савченком.

Моя службова поїздка до Рибниці

Звіт сот. *Артура Губера*

1. Дня 5. лютого 1920 адміністративний штаб І. Корпусу в Балті доручив мені писемний наказ команди І. Корпусу в Чечельнику, підписаний полковником Шаманеком; наказ цей стараюся переповісти можливо як найвірніше:

„Після наказу Нач. Команди, Гал. Армія посувається відворотним рухом в напрямі Дністра, через який — як українсько - румунську границю — має та-ж Армія переправитися.

Для зрекоґносковання переходів через Дністер відходить сот. Губер з технічним референтом Корпусу до Рибниці і можливо найскорше подасть свої звіти через 9. Бриґаду в Слобідці, а то:

Рекоґносковання залізничого моста в Рибниці;

реконґосковання інших можливих переходів через Дністер;

потрібні технічні роботи;

осягнене порозуміння з румунським командантом відтинка.

Технічні сотні відходять негайно в район Слобідка, звідки диріґується їх дальше у відповідний район Рибниці.

Відхід сотника Губера зголосить адміністративний штаб Корпусу ще сьогодня".

2. Ще перед моїм відходом наспіло на адресу коменданта ґарнізону в Балті (отам. Ціха) телеграфічне завізвання від кмдта совітської дивізії, що оперувала в поближу Балти, з закликом припинити непотрібний пролив крови і вступити з совітськими військами в переговори.

3. Прибувши 7. II. 1920. до Рибниці, застав я там лише розвідчу станицю Нач. Команди; ані технічних відділів, ані рекоґноскуючих орґанів Нач. Команди там до згаданої пори не було, хоч — як я про це довідався — мала перенестися туда Нач. Команда дня 8. II. 1920.

4. Загальний вислід мойого рекоґносковання такий:

Залізничий міст так зірваний, що його відбудування в ціли перевоження наших транспортів — з огляду на брак потрібного часу і матеріялу на місці — виключене.

Декілька можливостей переходу (через лід) на полудне і північ від моста.

Зрекоґносковання грубости леду було можливе лише по укр. стороні, бо по румунськім боці тому перешкоджувано (навіть стрілянина). По румунськім боці лід навіть рубано.

Лід надавався своєю грубістю навіть для перевозу найтяжчої артилерії, однак треба було підготовчих робіт, які вимагалиб найменше 2—3 дні часу, як прим.: будування рамп або поправлення вже істнуючих, скріплення в деяких місцях сили леду, усунення горбків на леді через виложення соломою, поливанням водою ітд.

Подрібний звіт з переведеної рекоґноскації пересилаю телеґрафічно через адміністр. штаб Корпусу в Балті.

5. Труднїще було вступити в переговори з Румунами. Переговори ці вели ріжні особи, між іншими також денікінський ґенерал Стойкін, який приїхав до Рибниці рівночасно з Нач. Командою Гал. Армії дня 8. II. 1920.

Переговори велися через кілька днів (2 3 рази денно) переважно на леді, а дуже рідко на румунськім березі.

При всіх переговорах я не був присутний, однак про хід цих перегоровів я одержував як найточніші інформації від хор. Савчука, який як перекладчик рум. мови був обовязково присутний при кожночасних переговорах.

Звіт про хід цих переговорів подав я також телеґрафічно.

Поодинокі фази переговорів були такі:

Румунський військовий повновласник заявляв, що румунське правительство повідомлене орґанами антанти про перехід Гал Армії на румунську територію, однак кордонні відділи ніяких інструкцій щодо цеї справи до цеї пори не одержали.

Мимо представлень, які роблено Румунам, що натиску большевиків можна сподіватися з кожним днем, що через те стратиться багато воєнного матеріялу і майна загалом, — прибирав перебіг переговорів чимраз менше бажаний оборот, як прим. одного дня давали можливість переходу лише старшинам, другий раз лише Нач. Команді, третий тільки вужчому штабові Нач. Команди, а вкінці загалом не годяться на перехід згл. перепущення. Нач. кмдт ґенерал Микитка предкладав Румунам навіть віддачу всього майна за ціну дозволу переходу, однак це предложення остало без ніякого успіху.

6. Мої особисті враження і спостереження:

Всі старшини Нач. Команди вірили, що частини всіх корпусів машерують за Нач. Командою.

Відтак розповсюджувала Нач. Команда вісти, що большевики розоружили II. Корпус, а деякі його частини цілковито знищили.

Настрій старшин і стрільців був загально пригноблений, а то з причини, що всі мали перед очима можливість ограблення через Румунів. Зрештою було між ними багато таких, що навіть на випадок дозволу на перехід на рум. територію, рішилися остати на українській території.

Перетягання переговорів і чутки, що большевики зближаються, причинилися до ще більшого зденервування.

Супроти такого положення, висловили деякі старшини погляд, що слідби утворити свій Ревком, що відтак зроблено. Підносилися вже голоси за арештованням Нач. Команди.

Рівночасно появився в околицях Рибниці повстанчий елемент большевицької орієнтації.

Вужчий штаб Нач. Команди вірив аж до останньої хвилі в корисне полагодження справи переходу, а то на основі реґістрованого акту щодо згаданої справи, антантською місією а Румунами.

7. По пересланню згаданих звітів, одержав я інструкції від полков. Шаманека:

„Весь ширший штаб, війська, застави і поодинокі відділи повідомити, що всім належить вернути згл. зібратися в районі Слобідка, звідки поодинокі команданти зголосяться телефонічно по дальші прикази у полк. Шаманека в Чечельнику.

Окрім того, належить доложити всіх старань, щоби

уможливити вужчому штабові Нач. Команди перехід через Дністер".

У змислі інструкцій полк. Шаманека інформував я згадані частини неофіціяльно. Старання поодиноких осіб, щоби уможливити перехід поодиноким членам вужчого штабу на рум. територію, припізнилися, згл. відїзд поодиноких осіб тогож штабу був унеможливлений через арештовання заряджене власним Ревкомом.

10. II. 1920. арештовано ґен. Микитку, ґен. Ціріца, ґен. Стойкіна і всіх приналежних денікінській армії.

8. Відсилка транспортів зачалася негайно і стацію Рибницю евакуовано дня 12. II. 1920.

Я рівночасно з розвідчим персоналом Нач. Команди остав у Рибниці як командант контррозвідки.

Ліберець, дня 20. вересня 1920.

Сотня скорострільців з коша У.С.С. перед відходом з Косиковець в грудні 1919 р.

Останній відступ

(Спомини *М. Андрусяка*)

З днем 3 листопада 1920 р. мали забратися військові частини УНР з території Східної Галичини за Збруч. У звязку з тим перепроваджувався також звільна уряд УНР зі Станиславова до Камянця. Найпізніше подалися на Схід ваґони з українською державною скарбницею; як охорону для неї приділено чету з кулеметної сотні Камянецької Пішої Юнацької Школи з двома скорострілами. Поїзд задержався якийсь час в Чорткові, опісля в Гусятині; щойно 10 листопада уряд УНР, впевнившись, що вдержиться в подільськім закутку, перевіз державний скарб до Камянця.

Побувши ще день у ваґонах на стації у Камянці, перевезли ми на підводах скарбницю до будинку міністерства скарбу. В часі перевожування я зачув, як один візник до другого говорив з іронією: „Навіщо вони це перевозять, щоби за пару днів знову назад везти". До цих слів ніхто з нас юнаків вартових при скарбниці не прикладав великої ваги; адже з поданого штабом Армії УНР звіту виходило, що наші козаки захоплять на днях Жмеринку та Винницю.

Після перевезення державного скарбу наша кулеметна чета прибула до станиці Юнацької Школи в будинку духовної семинарії. Настрій в Камянці був скрізь бадьорий; не було тут вже частин союзників, тільки виключно українські війська. Ця хвилева „еманципація" УНР від союзника вплинула на мене в тім напрямі, що я відступив від свойого попереднього рішення звільнитися з Армії УНР. Ще в Станиславові подався я до звіту в справі звільнення мене як Галичанина з війська, тому що я хочу вчитися в ґімназії, що я перервав в попереднім році, відходячи з Гал. Армією за Збруч; з причини нашої евакуації щойно в Камянці розглянено моє прохання. При курінім звіті сотник Немоловський заявив мені, що мене не задержують, одначе я не повинен звільнятися з української армії в момент війни; тепер Галичани повинні забути про попередні сусідські союзи УНР, тепер тільки сама УНР бореться за самостійність українського народу. Це вплинуло на мене і я рішив залишитися на Зазбручанщині.

Заряджена в той час мобілізація на звільненій від большевиків території давала надію на сформування Армії УНР на міцніших підставах. Транспорти полонених большевиків свідчили про деякі успіхи на фронті так, що ніхто з урядовців та військових УНР в часі нашого приїзду до Камянця не сподівався свіжої евакуації. — Одначе вже по двох днях мойого побуту в Камянці прийшла вістка про те, що большевики прорвали фронт біля нової Ушиці та вдерлися на зади ґен. Удовиченка. Для задержання звязку з фронтовими частинами вислано з Камянця 1 пішу сотню та чету кулеметчиків юнацької школи під проводом сотника Немоловського. Цей відділ пробув два дні біля с. Калинна, одначе висилані стежі не могли навязати звязку з іншими військовими частинами. Тому, що не було певности, чи перед нами є ще які українські частини, рішено завернути до Камянця.

Зближаючись під вечір до передкамянецького села Мукші, довідалися ми від селян, що Камянець в большевицьких руках. Супроти того завернули ми на південь і в ночі перейшли ми в с. Панівцях на південь від Камянця р. Смотрич. Машерували ми з великим напруженням так, що рано були ми вже в м. Оринині, на північний захід від Камянця. На диво ніде близько не було ні уенерівських ні большевицьких частин. Тільки в одному селі залишилося дещо ранених наших козаків; серед населення був лямент з боязни перед большевиками. Від населення довідалися ми, що наші військові частини відійшли в північнім напрямі. Туди подалися й ми.

Пізніше наш провід дістав вже конкретні відомости, що головні сили УНР ґрупуються біля Волочиськ, а Юнацька Школа (начальником її був в той час ґен. Микола Шаповал) подалася на Гусятин. Знаючи, що в Гусятині не буде іншого виходу крім зложення збруї з руки Поляків, порішено йти в напрямі Волочиськ.

До Сатанова не стрічали ми ніяких військових частин. Щойно в Сатанові застали польський відділ, що, користаючи з хаосу на території УНР, переправився через Збруч і забирав з сатанівської цукроварні цукор. Значну часть його перевезено за Збруч. Зближаючись до Тарноруди, почули ми стріли; це — як ми довідалися — стріляли вартові до утікаючих полонених большевиків; кілька їхніх трупів лежало на полі.

21 листопада прибули ми на стацію Фридрихівку біля Волочиськ. Тут щойно було можна відчути, що це війна. У Волочиськах і на Фридрихівці були військові частини УНР та балаховичівці. На Сході чимраз більше було чути стріли; говорено, що бій іде під Чорним Островом. Пізно вечером прибув до нас полковник Хилецький та забрав свого сина-юнака; було видно, що ситуація досить грізна. На другий день прибула до Волочиськ також Юнацька Школа (себто 2. і 3. піші сотні, решта кулеметчиків, кінна та гарматна сотні), що не могла дістатися зі зброєю через Збруч в Гусятині. — Одначе і тут не було вже іншого виходу, як перейти Збруч та зложити зброю в руки Поляків. Большевики вже зближалися до Волочиськ. На шляху, що провадив через надзбручанський міст до Підволочиськ, стовпилися маси уенерівського війська й обозів та балаховичівців. Сумно, з похиленими головами складали козаки зброю після переходу через міст та машерували далі на Захід.

Вже смеркало, коли ми перемашерували через підволочиські вулички й опинилися на захід від місточка. В той час дався чути крик та стріли зі східньої сторони Підволочиськ; серед неозброєних козаків пустив хтось чутку, що большевики перейшли Збруч. Пізніше ходили чутки, що большевики забрали від польської сторожі зложену частинами УНР та балаховичівцями над Збручем зброю; не знаю, скільки в цім було правди.

О півночі прийшли ми до с. Хмелиськ в Скалатщині; там кватирувала Юнацька Школа майже тиждень. Сюди прибуло кількох юнаків, що залишилися за Збручем і попали в руки большевиків. Большевики забрали їхній однострій, а дали їм червоні кожухи та „лапті" і веліли їм служити у себе. Це вплинуло на деяких Придніпрянців у наших відділах так, що вже тоді дехто виявляв охоту вертати домів. Протягом тижня розбрилися по домам всі Галичани-юнаки.

Я прибув разом з своїми придніпрянськими товаришами долі й недолі до с. Острова біля Тернополя. Звідси удалася Юнацька Школа до стації в Тернополі, щоби відїхати на відпочинок за дроти; а я перебраний в селянський сірак перекрадався до рідного села тим шляхом, яким в травні 1919 р. відійшов я ще з надією на кращий поворот.

Зїзд Української Стрілецької Громади в Злучених Державах Америки

Написав *Володимир Ґалан, голова У.С.Г.*

I.

Завершенням річної діяльности Стрілецької Громади — яка обєднює бувших вояків укр. армій (а не лише У. Г. А.), розкинених тепер по всій території Злучених Держав — являється Річний Стрілецький Зїзд, звичайно в місяці травні.

Зїзд замітний тим — що на ньому переглядаємо свою річну працю, робимо плян праці на будучий рік та відновляємо своє побратимство. Друге вельми важне завдання Зїзду, це те, що на Стрілецький Вечер, устроєний для прибувших делеґатів, запрошується теж всіх представників наших орґанізацій, де вони мають змогу хоч неофіціяльно обговорити біжучі питання нашого життя.

Діяльність Стрілецької Громади за минулий рік треба поділити на кілька ґруп.

II.

Внутрішна орґанізація Громади переводилася і в минулому році в Стр. Гуртках, яких є дотепер 8 в З. Д., а саме: Филядельфія ч. 1., Ню Йорк ч. 2., Скрентон 3., Блюмфілд 4., Пітсбурґ 5., Шікаґо 6., Дітройт 7., Клівленд 8. Гурток основується там, де живе не менше як 5 членів Громади.

Діяльність Гуртків змаліла значно в минулому році — а Гуртки в Блюмфілд і Скрентон майже перестали істнувати. В інших Гуртках прийшло до непорозумінь на полі політичнім.

На мою думку причина занепаду діяльности Гуртків лежить в занедбанню чи незрозумінню Гуртками головних основ стрілецької орґанізації; через вмішування посторонних людий в діяльність Гуртків та присилування їх до чисто партійної роботи. Як відомо, основою орґанізації Громади є продовження традиції укр. державної Армії та повна політична і релігійна толеранція серед її членів. Кладучи орґанізаційні основи Громади ми вважали, що члени У. С. Громади повинні бути взірцем для наших політичних партій так відносно політичного вирозуміння, як і національно-державної карности.

III.

Перший стрілецький Зїзд в Н. Йорку 1926 р. визначив загальні напрямні Громади такими словами: „Узнаючи, що причиною упадку Укр. Держави була військова, політична і господарська непідготованість нашого народу, стрілецтво — як та частина української молоді, яка з крісом в руках перейшла школу держав-

Члени Головної Управи Української Стрілецької Громади 1929/30.
З ліва до права: Г. Грицишин, Д. Перчак, Др. В. Галан, Т. Свистун, Др. П. Дубас.

ного виховання — повинна вести працю так, щоби грядучі події не застали нас знов так непідготованими. Зачинаючи однак таку працю, ми в першу чергу мусимо подбати про матеріяльне обезпечення Інвалідів укр. армії, котрі в обороні У. Держави склали все найдорожче. Так головним завданням Громади в першому році її істнування було спопуляризувати думку допомоги Інвалідам і будови для них Дому. Одержавши потрібні інформації і кошторис дому, ми видрукували 10.000 посвідок та розіслали їх по Злучених Державах і Канаді. Рівночасно звернулись ми з пропозицією до всіх орґанізацій і преси, в один час повести спільну акцію на Дім Інвалідів та видати спільний заклик до американської еміґрації. Щойно в другім році збірки, тільки зі С. Громади в Канаді вдалось нам зібрати підписи до спільного заклику.

Стрілецький гурток у Дітройт.

Наслідки цеї кооперативної праці були незвичайні, датки на Інвалідів збільшались, — до сьогодня на Дім Інвалідів зібрано приблизно 30.000 долярів себто в трое більше, як був початковий плян.

Досі однак будови дому не розпочато, бо Краєве Товариство змінило свій пля. Наше становище є таке, що дім мусить бути збудований як найскорше і це ми заявили Краєви.

IV.

Вважаючи справу Дому Інвалідів на укінченню, Зїзд доручив Управі занятися другою черговою справою, якої складовою частиною було видання Військового Альманаха. До співпраці в ньому запрошено наші найкращі військові сили і кожному доручено обробити окреме питання. Як цілість Військовий Альманах мавби дати відповідь на всі питання військової політики Укр. Держави. Досі одержано 4. статі та згоду 9. інших авторів.

V.

Ніхто інший як члени Української Армії мали нагоду перекона-тись, яку ролю відіграє народне господарство у визвольних змаганнях народу.

Ми були свідками, як хорі стрільці лежали на кінськім гною; цілі курінї піхоти йшли в наступ босими ногами; валюта Держави знівечена; народ і Армія голодна, без стрільна — в конвульсіях тифу — словом найбагатша країна в світі доведена до повної господарської руїни.

Щоби звернути увагу народу на господарські питання, ми вислали від Громади 50 доляр. на Рідну Школу, з тим, щоб їх призначити як конкурс для учителів і учнів Рідної Школи на працю, що відповідалаби на одно із слідуючих питань:

1) Значіння України в міжнароднім господарстві.
2) Як розвинути народне господарство.
3) Чи Укр. Школа причинюється до піднесення добробуту українського народу.

Згодом звищено нагороди на 75 дол. так, що перша нагорода виносить 50, друга 15, трета 10 дол. Працю судитимуть наші краєві економісти.

Даючи відповідь на військову політику держави — годі було поминути народне господарство, коли хотіліб ми мати цілість нашого життя. Виринула думка, щоби подати кілька статей на господарські теми у Військовім Альманаху. В цьому господарському збірнику візьмуть участь наші найкращі наукові сили з поля народнього господарства. Тому, що це булаб перша праця цього роду для обзнакомлення світа з господарством України, запропоновано видати її теж в анґлійській мові.

VI.

Вважаючи пластову ідею як незвичайно корисну у вихованню нації, ми і в минулому році вислали 16

Жіноче Товариство при Укр. Стр. Громаді. (П-ні Ґалан голова, п-ні А. Свистун секретарка, п-ні К. Дубас скарбничка).

дітей до літних пластових таборів, до чого причинилось і Жіноче Товариство — висилаючи від себе 50 дол. на висилку дітей сиріт по бувших членах укр. армії.

Для помочі у виконанню завдань Громади зорганізовано при Громаді Жіноче Товариство.

В Філядельфії Жіноче Товариство зробило гарні поступи в праці — своїми публичними виступами — а зокрема підготовленням Стрілецького Вечера на Зїзд Громади. За це належиться Жіночому Товариству найщиріша подяка.

Стрілецький гурток у Філядельфії.

VII.

Реасумуючи те все, мушу сказати, що У. С. Громада сповнила частинно своє завдання, а саме:

1. Відновила стрілецьку традицію і стрілецьке побратимство.

2. Поширила стрілецьку ідеольоґію і основи нашої орґанізації на інші краї.

3. Поширила серед нашої еміґрації думку про обезпечення Інвалідів, а зокрема перша видвигнула будову Дому Інвалідів у Львові.

4. В своїх зносинах з другими орґанізаціями все пропаґувала ідею товариської вирозумілости і народної дисципліни.

За короткий час зроблено, що мож було зробити при наших засобах.

Мушу згадати, що всі наші члени Громади працюють зовсім безкорисно. Дуже часто приходиться подивляти їх витревалість і охоту до праці, мимо їх тяжкого заняття Зокрема мушу згадати діяльність першого секретаря Громади тов. В. Петрусика, який мимо 8-10 годин тяжкої праці все найшов час на совісне сповнювання обовязків секретаря та орґанізатора. На місцях гарну роботу вели т. С. Курман в Шікаґо та т. О. Луцейко в Дітройт, де завдяки їх старанням зорганізовано Гуртки.

На загал можна поділити наше стрілецтво, як це було і в Армії, на: боєвиків і запілля. Боєвики більше активні несуть весь тягар праці — а запілля здалека приглядається.

Треба надіятися, що цей поріг в скорому часі зникне і всі спільно візьмуться до праці — якої так багато перед нами.

Ф. Невестюк

✳

✳ ✳

Сумовито гляджу на німі могилки,
Що самітно стоять там у полі;
І дивлюся, як вітер жене десь листки,
І як тужать високі тополі.

І ніхто не прийде до німих могилок,
Ні святочно вінка не складає,
Тільки вітер часом кине жовтий листок,
Що з калини повільно спадає.

Тільки в полі пустім сумно крячуть галки,
По полях ходить осінь дрімуча
І журливо склонилася на могилки
У задумі береза плакуча.

В посольстві до гетьмана

Написав: *Др. Мирон Кордуба*

(Докінчення)

Залагодивши таким чином все, що серед даних умов можна було зробити в справі Буковини, я рішив вертати домів і в середу 27. падолиста почав робити старання, щоби видістатися з Київа. Але це показалося зовсім нелегкою справою. Очевидно, про нормальний залізничий рух й мови не могло тоді бути, треба було промишляти над яким іншим способом. Була звістка, що на днях вибирається з Київа санітарний потяг Українського Червоного Хреста. Але і в бюрі Червоного Хреста і в Міністерстві Здоровля на запити дістав я ту саму характеристичну відповідь: нєізвєстно! Навіть поміч Д-ра Рихла не була в силі вияснити справи. В Міністерстві Здоровля радили зголоситися до Святошина до табору виселенців і дожидати враз з ними транспорту. Очевидно, що я зіґнорував цю пораду, бо це значилоби відложити відїзд ad calendas graecas. Не лишалося іншого виходу, як від Начальної Команди австрійської армії домагатися т. зв. Offener Befehl'ý і при помочи цього документу дістатися на військовий потяг, котрим відвозили німецьких жовнірів домів. Помогти в цій справі обіцяв мені поручник Білинський.

Цьогож дня добилася вкінці до Київа мітична буковинська делеґація, котра поперед нами переїздила, як я вище згадував, через Красне і Броди, а опісля десь загубилася. Показалося, що вони цілий тиждень пересиділи в Рівнім, дожидаючи потягу на Сарни і були за той час під трьома ріжними правительствами. Д-р Теодот Галіп, запитаний про ціль приїзду, відповів, що приїхав до брата (Артима, віцеміністра) і думає остати в Київі до Різдва, а інж. Ілько Попович заявив, що його вислав батько (Омелян, президент української части Буковини), в справі Буковини, думаючи, що ми оба з Безпалком остали у Львові.

Міжтим серед київської громадки знайомих розійшлася відомість про мої старання виїхати з Київа. Зараз зголосився Д-р Роман Яросевич, лікар зі Станиславова, давний посол до австрійського парляменту і просив забрати його зі сином та залізничного урядника Устіяновича зі собою. За чим Яросевич зі сином приїздили до Київа, не знаю; щодо Устіяновича, то його вислав секретар залізниць Мирон, вербувати залізничників до служби в Західно-Українській Державі. В четвер в бюрі Начальної Команди австрійської армії приняв мене ґен. Спанокі, докладно розпитав про положення справ в Галичині і на Буковині і обіцяв видати »Offenen Befehl« для мене і пяти осіб посольського почоту (крім щойно згаданих 3-х осіб мав їхати ще Безпалко і інж. Гринів), якщо гетьманський президент міністрів Гербель не матиме нічого проти нашого виїзду. Я хотів його відмовити від думки питати про це президента міністрів, але він рішучо обстоював, що це необхідне. Спанокі просив зайти до нього зараз завтра пополудні, тому, що завтра о 9-ій вечером відїздить також австрійська місія на Ковель до Відня, проте нам буде найдогідніше прилучитися до неї.

Через цілий день доходили до міста дуже голосні відгуки гарматних стрілів, які після полудня ще більше зміцнилися і деколи робили враження барабанного вогню. Загально пояснювали це тим, що Німці покинули свою дотеперішну невтральність і що німецька артилєрія помагає гетьманцям обстрілювати повстанців. Часописи принесли дві сензації: гетьманське зарядження про усунення ґен. Келлєра від командування військом і передачу начальної команди кн. Долґорукову — та заяву ґен. Келлєра, що він зложив команду над гетьманським військом з власної волі, бо радо жертвує своє життя за »єдиную недѣлимую Россію«, але боротися за федерацію зовсім не думає. Одночасно Келлєр видав відозву, закликуючи охотників записуватися до »сѣверно-русской" армії, котру орґанізує і з котрою вибирається йти на Псков. Туди йому й дорога!

В пятницю (29-го) зайшов я до Чикаленків. Застав тільки батька, Евгена; син Петро, мій колишний помічник в національно-просвітній роботі в таборі полонених Українців в Зальцведелю, ще не вернув з Царгороду. Є. Чикаленко, з котрим я був знайомий ще з часів свята Котляревського в Полтаві (у вересні 1903 р.), розбалакався і переказав дещо інтересного. М. ін. оповів, що перед проголошенням Скоропадського гетьманом німецькі кермуючі чинники зверталися до нього, щоби, як представник поміркованих елементів (хліборобів), перебрав начальну владу в свої руки та розігнав »Національну Раду« та її правління, котре виявилося зовсім неспосібним до утримання ладу в державі і зовсім не рахується з реальними відносинами. Заразом дали йому до пізнання, що колиб він відказався, мають вже наміченого іншого кандидата, котрий буде менше догідний для українських націоналістів. Чикаленко, отримавши таку пропозицію, прохав кілька днів часу до роздумання, нараджувався з близькими собі і довіреними громадянами, по цілих ночах не міг зі журби заснути, але остаточно таки відсунувся, не вважаючи для себе можливим виступити проти Національної Ради. Тоді Німці висунули Скоропадського. Відтак я спитав про Кистяковського, яким чином він попав у чорносотенну компанію. Чикаленко оповів, що це колишний спільник відомого адвоката в Москві Муромцева. Коли Муромцев став президентом першої думи, Кистяковський перебрав адвокатську канцелярію на власний рахунок і в короткім часі нажив великі гроші. Опісля звинув канцелярію, бажаючи відограти політичну ролю. З вибухом революції переселився до Київа і став крутитися коло Українців. Чикаленко все обстоював за тим, щоб його приєднати для української справи, бо це дуже спосібна і метка людина. Великим прогріхом було, що при передостанній переміні ґабінету Українці рішучо настояли, щоби його усунути з міністерства; це його штовхнуло в обійми явних ворогів українства і він тепер мститься. З дальшої розмови я виніс враження, що мій співбесідник всеж таки більше схиляється своїми симпатіями на сторону гетьмана ніж Винниченка і Петлюри, котрих вважав демаґоґами. Дуже рішучо накинувся також на Мих. Грушевського, закидуючи йому, що окружався

самими молодиками, котрих робив економічно від себе залежними і котрими кермував деспотично, відсовуючи всіх самостійно думаючих людей на бік. Згадав про свої кількоразові інтервенції в Товаристві ім. Шевченка у Львові в користь Грушевського, заявляючи, що тепер жалує цього. Я, хоч не зо всіма цими поглядами погоджувався, не дуже перечив, щоби не дратувати видимо переденервованому хазяїнові. На прощання подарував мені дві свої брошури: »Про мову« і шесте видання »Бесід про сільське хазяйство«.

Від Чикаленка я зайшов ще до Матюшенка, секційного шефа в Міністерстві Здоровля, з котрим познайомився ще давніше в Чернівцях з нагоди його переїзду на якусь-там конференцію до Відня. Він був повний надій на близьку перемогу Петлюри, по боці котрого симпатії всіх свідомих Українців, але зазначив з жалем, що в повстанчім війську виступають чисто большевицькі способи боротьби, що брак там карности, і оповів про замордування селянами поміщиці — української письменниці Березиної-Василевської, котра підписувалася »Дніпрова Чайка«. Про Кистяковського висказався дуже неприхильно. Про мій і Безпалка приїзд вичитав в київській »Мыслѣ«, де про нашу подорож були подані такі небелиці, що я реготався, слухаючи, як Матюшенко мені їх перечитував.

Сьогодня у всіх київських часописях появилося оголошення про перемиря, заключене між повстанчими військами і Німцями на умові, що повстанці не будуть підступати ближче як 20 верстов від осередка міста, а гетьманські війська не будуть виступати з Києва. Заразом повстанці зобовязалися свобідно перепускати потяги з вертаючими домів німецькими вояками. В українських ворожих до гетьмана колах запанувало загальне обурення на Німців, котрі своїм вмішанням причиняються до продовження внутрішної війни і не допускають до ліквідації гетьманщини. Горячіші відгрожуються, що ні одна німецька нога не вийде ціло з України.

О 5-ій год по полудні я зайшов, як було умовлено, до ґен. Спанокі. На жаль, потрібного до їзди документу не дістав, бо ґенерал був двічі у президента міністрів Гербеля, але не застав, а без його відома таки не хотів дати письма. Після довгих пересправ вкінці згодився устно поручити майорові Пройсові і поручникові Максові, котрі мали провадити австрійський транспорт, забрати й нас зі собою. Вже о 8-ій вечером я був на залізничім двірці. Безпалко в останній хвилині рішився остати в Києві. Д-р Яросевич і Устіянович прилучилися до якоїсь місії, що цим самим потягом їхала до Мюнхена, тому мені було можливо забрати зі собою Боднаренка, Тарасовського і ще одного їхнього товариша, котрі хотіли видістатися з Києва, щоби пристати до Петлюри. На двірці був страшний натовп німецького і австрійського війська. Ледви з тяжким трудом вдалося відшукати Макса, котрий вказав нам місця в однім спільнім переділі. Ледви ми примістилися, надійшов німецький фельдфебель і давай нас викидати, бо цим потягом мають право їхати тільки австрійські Німці, а не Словяни. Всякі відклики на поручника нічого не помогли і ми мусіли висісти. На щастя надбіг пор. Макс і якось пригласкав сердитого Тевтонця. Ще опісля від часу до часу переходили через наш переділ ріжні німецькі впорядчики і кожний допитувався, що ми за люди. Щойно коли о 10 ій потяг рушив з місця, ми відітхнули свобідніше. За Святошином стежа Петлюрівців перевела ревізію потягу і тоді Боднаренко з товаришами зникли з ваґону.

V.

Цілу ніч і цілий слідуючий день потяг волікся до Рівного. Їхати було дуже недогідно, бо німецькі вояки зовсім не церемонилися і брутально поширювалися коштом мого місця. Взагалі німецьке військо не оставило по собі на Україні доброї слави. Вже не згадувати про карні експедиції на села і безпотрібне вмішання в боротьбу між гетьманом і Директорією, але само їхнє відношення до місцевого населення було просто скандальне. Чуючи силу за собою вони вважалися панами і господарями краю, а на його справжних горожан дивилися з погордою, повсдилися з ними мов зі своїми рабами, при кожній нагоді виявляючи свою некультурну брутальність. Мені нераз доводилося в Києві чути вискази від земляків, що тепер розуміють, чому цілий світ повстав проти Німців. В Рівнім треба було висісти, бо потяг йшов дальше на Ковель в Польщу. Тут разом з д-р Яросевичем і Устіяновичем ми сіли у службовий поїзд, котрий саме відходив до Здолбунова, радуючися, що так добре зложилося. Але наша радість не тревала довго. В Здолбунові застали залізничий дворець завалений галицькими вояками, котрі вертали з України і вже дві доби надармо дожидали на потяг до Радивилова. Від начальника стації ми дістали вияснення, що нині ніякий потяг в сторону Радивилова не відіде, а що до завтрішного дня — то »неізвестно«. Прийшлося заночувати в брудній жидівській гостинниці, де крім сінника і подушки ніякої постелі не було.

Ранок не приніс вияснення положення. Була це неділя 1-го грудня. На двірці ми зазнакомилися з двома молодими австрійськими старшинами Українцями і ще якимсь військовим, що пристав до них в дорозі. Один з старшин Мельник, вертав з Царгороду, другий Кривоносюк, з Одеси, і таксамо як і інші вояки, дожидали потягу. Мельник телефонував до німецького команданта стації в Рівнім і довідався від нього, шо всі потяги спрямовується тільки на Ковель. Колиж замітив, що тут, в Здолбунові, дожидає потягу кількасот Українців зі Східної Галичини, котрі не можуть їхати на Ковель, бо там Поляки їх інтернують, дістав дуже знаменну відповідь: »Die Ukrainer können weiter zu Fuß gehen.« Стало ясним, що годі марно тратити час на дожидання потягу, треба кіньми відбути решту дороги. Нас було 8 осіб, бо оба старшини мали по чурі, проте наняли двоє саний і о 2-ій з полудня пустилися в дорогу. За перевезення до Дубна (40 верстов) прийшлося заплатити по 140 карб. за одні сани, проте випало по 35 карб. на особу. Їзда була дуже прикра, ніхто з нас не мав шуби, тільки звичайні плащі, котрі прошибав сильний вітер, що дув зі заходу нам майже просто в обличчя і падав сніг з дощем; був сирий, проникливий холод. До Дубна заїхали ми вже пізним вечером. Заїхали до гостинниці, випили по кілька склянок горячого чаю і зараз поклалися спати з постановою рано встати, щоби завчасу вибратися в дальшу дорогу. Ледви поспіли задрімати, коли розбудив нас крик і стукіт. До наших кімнат вдерлися німецькі вояки з револьверами в руках і приказали негайно одягатися і йти з ними на команду. Я показував їм свої посольські документи, старшини покликувалися на свій однострій та військові

леґітимації, але вони й дивитися не хотіли, заявляючи, що ми арештовані за рабівничий напад і будемо поставлені під воєнний суд. Не було ради супроти брутального насильства. Коли вийшли з гостинниці, обскочив нас другий відділ Німців, розставлений довкола дому, щоби не дати нам втечи через вікна. Нас вісьмох провадило около 20 вояків узброєних баґнетами і револьверами; уставили нас в двійки, окружили довкола і погрожуючи застріленням при найменшій пробі утечі, темними вуличками по розмоклій грязюці завели до якогось будинку на противнім кінці міста. Що це був за будинок: команда, чи тюрма — годі було серед пітьми розібрати. Там перешукали кожного за зброєю, старшинам відібрали шаблі і ладилися посадити нас під арешт. Я запротестував енерґічно, покликуючися на свою посольську незайманність, і зажадав, щоби мене негайно повели до самого коменданта; також оба старшини запротестували, називаючи поведення німецької військової влади грубою некультурністю. Ця енерґічна постава трохи збентежила фельдфебля, котрий переймав арештованих. Мене і обох старшин оставив в канцелярії, а інших велів замкнути під ключ, заявляючи, що постарається зараз вияснити справу. За якої пів години надійшов німецький старшина, оглянув наші документи, розпитав, звідкіля і куди їдемо, чи бачили нас в Здолбунові на стаційній команді і на наші нові протести заявив, що зараз телефоном провірить наші зізнання. З нами остав якийсь інший фельдфебель, дещо інтеліґентніший від попереднього, котрий старався оправдувати наше арештування теперішними виїмковими обставинами, бо німецький ґарнізон тут зі всіх боків загрожений, мало не що днини мусить зводити боротьбу з »Петлюрівськими бандами«, от і цеї ночі сподіваються нового нападу, тому і ми тут ліпше захищені ніж в гостинниці, де моглиби нас ограбити або й помордувати. Я з пересердям подякував за таку опіку і сказав, що влада в культурнім світі поводиться зовсім інакше. Коли вже мали яке підозріння проти нас, могли з відділом війська вислати яку інтеліґентну людину, котра провірилаби наші документи на місці, в гостинниці, та не витягала би нас в ночі з ліжок і не провадила під конвоєм мов злочинців через ціле місто. Надійшов ще якийсь тип, мабуть дедектив, котрий говорив по московськи і по німецьки, і почав нам яркими красками змальовувати пануючі тут в околиці відносини: що тут кругом повно розбишацьких банд, котрі нападають на купців, подорожних, не ощаджуючи навіть вертаючих домів полонених, і рішучо відраджував нам пускатися в дальшу дорогу. Свою політичну орієнтацію виявив впевнюванням нас, що »Петлюрівські банди« не хотять нічого чути про Україну і домагаються обновлення давної Росії. Десь коло півночі вернув старшина і заявив, що справа вияснена і ми вільні. Я зажадав, щоби нас відпровадили до нашої гостинниці, бо не знаємо міста і не хочемо наразитися на нове арештування якою переходячою стежою. Старшина провів нас сам зі своїм фельдфеблем і по дорозі масненько перепрошував за »прикру помилку«. Я коротко відповів, що такі »помилки« ніяк не дадуться оправдати і заповів внесення зажалення до компетентних властей.

Опісля оповів мені д-р Яросевич, що в камері, до котрої його замкнули, сидів провідник одного »бунтарського« відділу, котрому перед кількома днями вдалося розоружити німецьку залогу Дубна, але відтак Німцям надійшла підмога з Рівного і захопила цілий його відділ. З розмови з цим ватажком д-р Яросевич відніс враження, що цей відділ, хоч утворився зовсім самочинно, мав зовсім цю саму ідейну програму, що й ціле повстання Петлюри.

Вчасним ранком на нанятих в Дубні підводах ми вибралися в дальшу дорогу. За перевіз до Бродів (60 верстов) заплатили по 200 карб. від саний. Та й тут не обійшлося без невеличкої пригоди. Зараз за містом залубні, на котрих я їхав, пішли на скруті в затоку, гримнули боком об твердий набій і ціла санка розторощилася. Прийшлося позичати інші сани, що вдалося тільки з великим трудом і забрало багато дорогого часу. До цього наняті коні від давна не бачили вівса і були дуже виснажені, а їхні хозяїни зраджували непоборну охоту зупинятися перед кожною більшою коршмою по дорозі »на попас«. Зате з розбишацьких банд, котрими нас так полохали, ані сліду, всюди спокій і нормальне життя, хоч влада »блюстителів ладу«, Німців, не сягала поза межі Дубна. До Радивилова приїхали вже добрим сумерком, а що наші ґазди самі відраджували запускатися під ніч в прикордонну смугу, бо там всіляке може статися, прийшлося заночувати під самим порогом Галичини, у звичайній мужицькій хаті, де крім нас вісьмох спала ще хозяйка з дитиною в колисці і її підросток-хлопець. Очевидно, в короткім часі в кімнаті запанувала атмосфера, в якій, як то кажуть, зависає сокира.

У вівторок 3. грудня зараз вранці рушили ми в дальшу дорогу. По дорозі на західнім кінці Радивилова поступили до команди »республиканського« (Петлюрівського) війська за перепусткою. Тут познайомилися з комендантом Боровим і його осавулом

Старшинська школа в Самборі. — Березень 1919 р. (в середині чет. Дм. Кульчицький і хор. Яцків).

Бараном, дуже симпатичними парубками, свідомими українськими націоналами. Без труду дістали бажану перепустку, але ледви переїхали кількасот метрів, зупинили нас два вартові і, не зважаючи на перепустку, конче намагалися зревідувати наші клуночки. Щойно погроза, що зараз завертаємо до команданта пожалуватися, що нехтують його перепустку, спонукала їх оставити нас в спокою. На самій границі, де проводила контролю якась інтеліґентна людина, ми не стрінули вже ніяких труднощів.

В Бродах не забавилися надто довго і службовим потягом наспіли на полудне до Красного. Тут прийшлося дожидати потягу в сторону Тернополя, куди переселилося західно-українське правління після виїзду зі Львова. Дожидати треба було до 7-ої вечером. Нам дали два переділи І-ої кляси, але неотоплені і без світла; обиття зі сиджень було здерте, занавіси пообривані, лише стріпці теліпалися з боку, але нащастя шиби були цілі. Був тріскучий мороз, а потяг мов на злість волікся черепашиним ходом і на кожній стації безконечно довго вистоював. До нашого потягу дочеплено два вози з польськими вязнями з під-львівських околиць, щось — як нам казали — около 70 осіб. Вояки зі сторожі, що провожала увязнених, в дорозі вдерлися до наших переділів, зовсім не зважаючи на наші протести, і обсадили їх так щільно, що замість 4-ох осіб їхало в кожнім переділі по 12. Не то спати, але й ворухнутися годі було. Що правда, стало через це трохи тепліше, але повітря стало неможливе. Ціле поведення вояків було грубе та нехайне і вказувало на занепад військової дисципліни.

До Тернополя приїхали в середу о 4-ій рано. В цій порі годі було йти на місто шукати гостинниці, на це треба було окремої нічної перепустки, якої ми, очевидно, не мали. Проте підождали на стаційній команді, поки розвидніло і тоді четар Косаревич з ще одним незнайомим мені військовим запровадили нас до міського військового шпиталю, де ми обмилися і дістали тепле снідання. Я найшов собі кімнату в Подільській гостинниці, але без опалу, бо опалова кріза в столиці безлісного Поділля була гостріша як денебудь інде. Заходив до будинку ґімназії, де примістилося правління, але нікого з державних секретарів не застав. На обіді зійшовся я з премієром д-р К. Левицьким, Ос. Бурачинським, Дм. Вітовським, Бандрівським і ін. і від них довідався, що Секретаріят зараз пополудні їде окремим потягом до Станиславова, куди скликано загальний зїзд повітових комісарів. Очевидно, що я обіруч хопився цеї нагоди дістатися до Станиславова, обіцюючи по дорозі здати звідомлення зі своєї місії в Київі. Панейка не застав в Тернополі, мені казали, що поїхав до Яс інтервеньювати в справі Буковини і деяких пограничних спорів, але пізніше, вже в дорозі, я довідався від д-ра К. Левицького, що його вислано до Яс, але він покищо сидить в Стрию. Взагалі цілий тернопільський режім зробив на мене дуже пригноблююче враження. Між членами Ради Секретарів не було згоди, одні відказували на других, обвиняючи себе взаїмно в нездарности, неробстві, а то й ще тяжчих прогріхах. Вітовський нарікав, що на найближчу декаду не має грошей на виплати для війська і з пересердям заявив, що дальше так йти не може. При мені при обіді порушено питання внутрішної воєнної позички, але премієр лиш рукою махнув, кажучи, що перше треба відобрати Львів. Цілу надію покладали ще на 33 міліони кор., які австрійська ліквідаційна комісія признала для Східної Галичини — але коли ці гроші надійдуть і чи взагалі надійдуть?

В четвертій год. пополудні окремим потягом ми виїхали з Тернополя. Перший і одинокий раз в цій далекій подорожі довелося їхати вигідно і з комфортом, як їздять справжні державні посольства. В мягко вистелений, тепленькій і рясно освіченій сальонці зібралося нас пять осіб: Д-р Кость Левицький, Голубович, Вітовський, Яросевич і я. В дорозі я передав письма від Гр. Микетея і зложив докладне звідомленння про старання в буковинській справі, про теперішне положення і настрої на Придніпрянщині. Д р Левицький оповів мені про свою втечу зі Львова, нарікаючи на крайне безголовя військової команди. Зі штабу повідомили його критичного дня, що в 4-ій год. має бути готовий до виїзду. Але заповідженого авта в 4-ій не було і прийшлося перебути муки дожидання і непевности, чи його взагалі не покинули. Вкінці в $^{1}/_{2}$ 5-ої приїхало авто, але старшина, котрий в нім приїхав, сказав, що виїздити не треба, бо небезпека вже минула. Чверть години пізніше прийшов новий приказ до втечі. По дорозі вступив до штабу поспитати, котрими вулицями їхати, але на це ніхто не знав нічого певного сказати. З Жовківської вулиці була відомість, що там небезпечно, бо падуть густі стріли. Вислано самохід на пробу, показалося, що там ніяких стрілів не чути. На Підзамчу виринула нова проблєма: чи їхати залізницею до Красного, чи автом до Жовкви. Виявилося, що стаційний командант навіть не казав перевірити, чи шини де не ушкоджені. Тому премієр рішився їхати автом до Жовкви, очевидно, не маючи певности, чи на Знесінню або в Малехові не впаде в яку польську засідку. Казав пустити автомобіль з найвищою можливою скорістю і якось щасливо заїхав до Жовкви, звідтам до Золочева, а вкінці до Тернополя. Вітовський інформував мене про воєнне положення. Згадав, що вдалося придбати дуже спосібного сотника австрійського ґенерального штабу Єрле, котрий став тепер начальником штабу південної армії, що має завданням прикривати нафтовий терен та непокоїти лінію Львів-Перемишль. Останніми днями були деякі успіхи: вдалося захопити Городок і коло Браткович висадити міст в повітря. Велику потіху робить отаман Гриць Коссак, котрий не маючи військового образування позує на українського Наполєона. В північній армії коло Сокаля має провід полковник Захаріїн. В арміях богато конечних річей бракує, але мимо цього до тижня сподіється відобрати Львів.

До Станиславова приїхали в четвер 5-го грудня в 7-ій год. рано. В гостинницях не було ні одного місця свобідного, прийшлося покористуватися гостинністю д. Губчака. Пополудні відбулася нарада повітових комісарів. Було заступлених 22 повіти. Тут була найкраща нагода поінформуватися про загальне положення в краю, про настрої на місцях і саме з цею метою я прийшов на засідання. Але перевтома з довгої дороги, невиспання, безнастанне нервове напруження викликали сильну реакцію. Я не тільки не міг слідити за ходом нарад, за бесідами промовців, але просто стоячки засипляв, при цім трясся мов в лихорадці. Це примусило мене покинути ці інтересні збори і піти на кватиру на супочинок.

В Станиславові перебував тоді президент української части Буковини, Ом. Попович. Проте слідуючого дня рано я вибрався до нього, щоби йому зложити звідомлення зі скупих вислідів місії до Льво-

ва і Київа. Крім цього порушив ще одну справу, котру попереду обговорив Бурачинський зі мною в Тернополі. Румуни, захопивши Буковину, стали вимагати від всіх урядовців т. зв. службового приречення на вірність румунському королеві, а хто не хотів його зложити, того усували зі служби і не виплачували йому платні. В інтересі української державности безперечно лежить, не допустити до того, щоби наші урядовці складали таке приречення і таким чином поширювали зневіру в успішність української справи. Тому я, повернувши до Черновець, подам урядовцям вказівку, щоби всі усунені Румунами зі своїх посад переходили до Галичини, де великий брак інтелігентних сил, де кожний дістане роботу і плату. Але треба рахуватися з тим, що якась частина усунених урядовців з родинних чи яких інших зглядів не зможе переселитися до Галичини. Зрештою булоб шкідливим визбуватися всіх інтеліґентів з краю. Проте бодай частині урядовців треба буде виплачувати їхню пенсію з наших національних фондів. Гроші на це має Мик. Василько з ліквідаційної комісії для Буковини і лист в цій справі до Василька передав Бурачинський на мої руки. Тепер треба вислати цей лист до нього якоюсь певною людиною, котра відтак привезла би від нього гроші. Як кандидата на такого посла я пропонував Мих. Губчака, котрий вже заявив охоту послужити в цій справі. Попович дав на це свою згоду, після чого ми ще умовилися щодо способу дальшого порозумівання зі собою.

О 4-ій пополудні я сів на потяг, що мав їхати аж до самих Черновець. До Коломиї їхав зількома комісарами, котрі вертали з наради, а дальше вже сам. Мороз був лютий, але переділ, в котрім я їхав, був ще як-так опалений; в дальших возах було зовсім зимно. В Снятині наша погранична сторожа перевела дуже строгу ревізію подорожних документів і клунків. На слідуючій стації, в Неполоківцях переходили через потяг румунські жандарми, заглядали до переділів, але за документами не питали.

В суботу 7-го грудня, в 4-ій годині досвіта, я висів на черновецькім двірці.

Ол. Бабій

Син Отамана

Як спалахнула Україна
Й котились бунти гураґаном,
Нечай покинув жінку, сина
І був повстанців отаманом.

Залили степ полки ворожі,
Убили Нечая дружину,
А син його по волі божій
У хуртовині не загинув.

Як вмовкла вже стріла остання,
Тоді то аж Нечай завзятий,
Пішов зі сином на вигнання,
Покинув люд на хрест розпятий.

А одинак, синок Данило,
Мав років пять, або чотири.
Прощав він матери могилу,
Бо матір вбили безувіри.

Судилося в краю чужому
Зростати вигнанця дитині,
Носити в серці молодому
Свій тихий жаль по Україні.

І потішав Нечай все сина
В хатині бідній край Секвани:
— Ще рік, ще день, іще година...
Й ми вернемо у край коханий! —

Та лихо впарі ходить з горем:
Хоч був Нечай сильніший криці,
Зломився болем, і над морем
Помер в чужій, сумній лічниці.

Остав Данило сам в чужині;
Пізнав, що голод, злидні, стужа;
Що й чужі ласки сиротині
На радість і добро не служать.

Неначе снилося хлопчині:
— „Десь там далеко, ген на Сході
Степи, Дніпрові хвилі сині...
І рідна пісня у народі...

Гей, чи поможе Бог ласкавий
Хоч раз побачить Україну?
Чи так у наймах, у неславі,
В куті чужому я загину?

Весь вік прожить тут я невсилі,
Хоч і не тямлю краю свого,
Бо батько, що уже в могилі,
Забрав мене сюди малого.

Даремне спогаду хоч прошу!
Дитям я вийшов з мого краю:
І в серці спогаду не ношу;
Який мій край? Не памятаю". —

І жерла туга серце кволе;
Камінням стали хліб і ложе:
— „Не бачити Дніпра ніколи?
Пісень не чути рідних? Боже!"

І щось мов кликало, манило:
— Вернись! Вернись на Україну!
Поглянь на матері могилу,
Хоч поклонись їй на хвилину! —

Ось так минуло літ богато,
Ні сну, ні втіхи юнакові.
Й на провесні, в велике свято,
Послухав голосу він крови.

Йшов босоніж крізь гори, доли,
Весь світ готов був пригорнути:
— „Чей, може Бог мені позволить
Дожить віку біля Славути! —

— „Ще тільки день! Як зорі згаснуть,
Кордон побачу, річку нашу,
І землю рідну і нещасну,
Якій всю тугу й біль розкажу!

— „Якаж бо темна ніч сьогодні!
Пройду кордон, і хтоб доглянув?
Таж мої очі ось не годні
Побачити й ріку кохану!“ —

Та як ступав через границю,
Син вигнанця, Нечай Данило,
Хтось перед ним підняв рушницю,
Вояків двох його спинило.

— Стій! Ані кроку! Хто? Не наш ти! —
Його зловили у темряві,
І завели в тюрму до башти;
Прокльони впали злі, лукаві.

— Хто ти? — Нечай! — Тебе ми ждали,
Ти син повстанця, верховода,
Його ватаги бунт підняли,
Йому то снилася свобода! —

І суд вчинили санкюльоти,
Раби Москви. І без вагання
Сказали: „Нам відомо, хто ти,
Чому вернув ти із вигнання.

Тебе післали еміґранти,
Що досі бродять чужиною.
Як батько твій, так нині сам ти,
Піднять народ хотів до бою.

— Шпіон! На смерть за злочин зради! —
І в пізній вечір, у понурий,
Його погнали без пощади
У темний льох, між башти й мури.

Закрили очі шалем чорним,
Не видно світу, ані неба:
— „Невжеж мене вже смерть пригорне?
Чи на кордоні вмерти треба? —

— „Судді мої, я вас благаю,
Хоч виведіть мене у поле,
Бож я не тямлю свого краю...
Його не бачив я ніколи!

Хай хоч за кратами не гину;
Умру спокійно і щасливий,
Як раз бодай я оком кину
На рідний край, село, на ниви.

Мене-ж зловили на границі
У ніч невидну, нічку темну,
І через крати із вязниці
Я бачив башту лиш тюремну“.

Суддів слова не сокрушили:
І зброя брязкнула лукава,
Упав наказ, гукнули стріли,
Додолу похилилась глава.

Помер Нечай, що аж до скону
Тужив за небом України,
Упав край рідного кордону,
На рідних межах батьківщини.

І не побачив свого краю,
Лиш чув, конаючи у ранах,
Як хтось співав далеко в гаю
Про Нечая, про отамана...

(Листопад 1930)

Кіш Січових Стрільців

Написав *А. Крезуб*

(Докінчення)

В цьому останньому місці свойого осідку кіш мав всі дані для того, щоб в дуже короткому часі розвинутися і цілковито виконати вкладені на нього завдання. Гарні муровані касарні, лічниця, будинки для старшин, бараки, стайні для хворих на коросту коней, дезінфекційний апарат, поблизкість залізничої стації, а головно відсутність позафронтової метушні, все це були умовини, про які давніше кіш не міг мріяти.

І дійсно на початку жовтня касарні коша були не тільки повні мобілізованих, але він успів вже вислати й деякі поповнення для котрогось з полків корпусу. Тепер військово-обовязані староконстантинівського повіту не легковажили собі мобілізаційних наказів. Добре розуміючи і відчуваючи ріжницю між літаючим кошем чи радше кошиком з літа, складеним з двох десятків напів хорих стрільців, а новим кошем зі сталим осідком і екзекутивою в руках в формі сотні полевої жандармерії під командою невтомного і коли треба рішучого значк. Шараневича. Українська влада в цій частині, зрештою дуже непевної Волині, закріплювалася на очах. Українська адміністрація зачала налагоджувати свій апарат, словом відчувалося, що державна праця на цьому принайменше клаптикові української території починається зовсім поважно.

Мобілізованих тимчасом стало прибувати в касарні коша щораз більше, так що в падолисті, колиб не катастрофа, з них можнаб було виставити вже один може не дуже чисельний, але доволі здисциплінований полк. Нажаль сталося інакше і праця вкладена в це діло пропала марно.

Тому, що корпус С. С. як врешті і ціла Армія УНР., терпів на брак одягу, засновано в коші майстерню,

в якій зі сільського полотна почато шити для стрільців однострої. Їх крашено рівночасно темно-синьою краскою. Несогірше працювала також шевська майстерня. Як одна так друга майстерня під управою і наглядом інж. Гриніва. Скільки в коші виготовлено полотняних одностроїв і черевиків, цього не знаю, пригадую собі тільки, що полк. Даньків, начальник корпусного постачання, говорив, що ще місяць, а він зможе убрати цілу дивізію.

Лічниця коша де містилося біля 400 ранених і хорих на тиф, хотяй оставляла дещо до побажання, то всетаки під оглядом свойого матеріяльного заосмотрення могла сміло конкурувати з найкращою лічницею цілої тодішньої Армії УНР. Одно, що давалося хорим відчувати при кінці жовтня, то був холод спричинений браком топлива. Та і цьому небаром зараджено. Полк. Чмола наказав порубку в дооколичних лісах і селяни небаром звезли топливо до коша. Цим робом огріто принайменше кімнати хорих і неодного вирвано з рук смерти; касарні і старшинські помешкання одержували топливо „золотниками."

Щодо вишколу новобранців і взагалі мобілізованих, то він, хотяй не осягав рівня вишколу в колишньому Загоні в Білій Церкві, але для того, щоб його поставити на таку висоту, робилося все можливе. За цею справою слідив сам полк. Мельник, що тоді перебував, по причині хвороби здається, в Староконстантинові. Вишкіл відбувався на основі „Правильника піхотинців" переробленого ще в Київі в 1918 році полк. Чмолою. Кільканацять старшин, переважно Наддніпрянців, перейшло вишкіл У. С. С., яким кермував сот. Краснопера.

На початку жовтня (7 або 8) оглядав кіш Гол. От. Петлюра. В Староконстантинів приїхав він з міністром О. Безпалком і інспектором армії підполк. Кедровським. При цій нагоді заприсягнено ново-сформовані відділи. Відвідини Головного Отамана носили незвичайно врочистий характер, настрій попсувала тільки несмачна, виголошена до стрільців, промова мін. Безпалка, в якій він стоячого поруч отам. Петлюру називав ґенієм, українським Наполеоном, словом зробив з нього надчоловіка. І це все говорив він в присутности стоячого на ступеньках трибуни — отам. Петлюри.

Після паради Гол Отаман, Безпалко і Кедровський взяли участь в старшинському обіді, на якому отам. Петлюра виголосив промову. З неї вбилося мені в тямку це місце, де він говорив про відносини з Польщею. По його думці українські армії не можуть воювати рівночасно з большевиками, Денікіном і з Поляками. З котримись з тих противників треба замиритися. Найкраще з Поляками. „Але — говорив отам. Петлюра — коли ми упораємося з розбишацькими бандами большевиків і золотопагонниками Денікіна, тоді поговоримо і з Польщею. Чи всі задивлялися так на цю справу, як отам. Петлюра, не знаю, але старшинський збір нагородив його промову грімкими оплесками...

При коші, як вже згадано, існувала сотня польової жандармерії. В ділі заспокоєння Староконстантинівської околиці і припинення дезерції мобілізованих з коша, віддала вона незвичайно великі услуги. Дезерцію, між іншим, карав „Надзвичайний Військовий Суд при коші С. С." дуже строго; звичайно розстрілом.

Цікаве також те, що селяни почали в команді коша вбачати начальство зглядно таку його інстанцію, яка була компетентною полагоджувати все і вся: всі спори, непорозуміння і т. д. не тільки селян між собою, але і селян зі своїми сільськими і волостними властями. Наприкінці побуту коша в Староконстантинові ждальня його команди щодня була набита дядьками, що приходили сюди зі всякими справами, найчастіше з жалобами, для яких одиноко компетентною установою міг бути тільки суд. Один з дядьків жалівся на сусіда за переорану межу, інший на неправно наложений йому сільським збором чи ким там податок, ще інший шукав правди на свойого сварливого зятя і т. д. Були випадки, що відсіл являлися в команді коша делеґації з проханням звільнити їх від бешкетів і терору місцевих парубчаків бандитів, звичайно всяких підлитих большевицьким сосом завадіяк, що відвикши від праці займалися звичайною „грабіжкою". В таких випадках команда коша ніколи не відмовляла своєї допомоги і негайно висилала туди свою польову жандармерію. А перед нею всяке шумовиння мало неабиякий респект...

Пригадую собі один випадок, де селяни прохали забрати від них двох парібків бувших червоно-ґвардійців, що за „совєтського" режіму далися місцевому населенню добре в знаки. Це зроблено і оба герої станули перед Надзвичайним Військовим Судом. Тут виявилося, що за большевицької окупації оба червоноґвардійці в свойому селі вирізали нічю цілу одну сімю, щоб поживитися її добром. На другий день після розправи обидва „маладци" — спокутували свою вину, а сільський збір ухвалив подякувати команді коша за звільнення села від цеї змори.

Також і в Староконстантинові самому, що все ще приходив до себе після недавнього большевицького раю, почало успокоюватися; життя поволі вертало в своє нормальне русло. Завдяки заходам полк. Чмоли, рівночасно начальника залоги м. Староконстантинова, в городі привернено лад і порядок. Звичайний обиватель віддихнув свобідніше. Тепер він не боявся виходити вечером на вулицю, а ночами не потребував затуляти віконницями своїх вікон, та в смертній трівозі надслухувати, чи не застукає до його дверей відділ товаришів з „ордером" від Чеки на арешт або щонебудь в цьому роді.

З початком вересня, здається мені, осіла в Староконстантинові також Пресова Кватира С.С. Від цеї пори також „Стрілецька Думка", орґан Корпусу С.С., появлявся також тут. До членів Пресової Кватири цього часу належали поет Олекса Бабій і сот. М. Опока, також богатонадійний письменник, розстріляний київською Губчекою в 1921 р. за спробу орґанізації повстання проти „влади робітників і селян." В Староконстантинівському періоді на чолі Пресової Кватири стояв сот. Заклинський. Вона складалася тоді з двох відділів: видавничого і культурно-просвітного. Перший відділ зазначив свою діяльність попри видавання „Стрілецької Думки" також випуском двох малих брошур, а то: „Кріс і його складові частини" та „Наука стріляння." Хто кермував цим відділом, не знаю. На чолі культурно просвітного відділу стояв Юрчик. Пресова Кватира мала своїх сталих „хронікарів" при штабах обох стрілецькмх дивізій і при декотрих полках. В коші була також доволі велика бібліотека, в ній російські книжки переважно військового змісту становили більшість. Бібліотекою завідував хор. Кобилка.

При коші від жовтня був також духовник о. Григорій Ковч, колись парох в с. Тинові (дрогобицького повіту). Як серед старшин так і серед стрільців о.

Ковч тішився великою симпатією. Ізза сусідства Тинова з моїм рідним селом відносився до мене о. Ковч з особливою приязнею.

Коли взяти назагал, то праця коша С.С. в Староконстантинівському періоді була чимала. Схема і методи її ведення мали багато схожости з Білоцерківськими, з цею тільки ріжницею, що там жила в Стрілецтві віра і надія на осягнення своїх мрій в короткому часі, а тут настрій і запал до праці вкривало марево наближаючоїся вже катастрофи українських армій.

В сірі, понурі, важкі сумом і безнадійністю падолистові дні наблизився епільоґ величезної епопеї українського народу, якій на імя „Визвольна Війна". Через Староконстантинів проходили ріжні, переважно малі і бідно зодягнені частини. Зморені і якісь апатичні до всього лиця переходячих козаків нагадували в дечому відхід наполеонівської армії в 1812 р. з Московщини, тільки тут було без порівнання більше траґедії; наполеонівські полки вертали в свою батьківщину, а отця маленька армія готовилась покинути її.

До коша як до одинокого тепер центра Армії УНР., приїхав кабінет міністрів і команданти ґруп, щоб взяти участь в скликаній от. Петлюрою т. зв. Державній Нараді. На цю нараду, між іншими, мали доступ також старшини і стрільці. Я на ній не був нажаль і не можу передати цього незвичайно цікавого в нашій історії моменту. З оповідань тільки знаю, що от. Петлюра виголосив до стрільців промову і питався їх, чи будуть воювати дальше.

Вкінці зібралося в коші все Стрілецтво і розійшлося звідтіля по світу, щоб кинувши на якийсь час кріса, іншими засобами продовжати свою працю для добра Соборної України.

Квітень 1929 р.

Отаманщина

Написав: *Михайло Середа, підполковник Армії У.Н.Р.*

Отаман Ляхович

Хай легенько гикнеться полковнику Чоботаріву: в історії отаманського руху він лишив по собі світлу память. На жаль, ми зубожіли на еміґрації і не маємо того золотого пера, яким достойно булоби накреслити його імя на сторінках історії. Дав йому Бог талан тих сирійських маґів, які колись по зірці розшукали Христа. Коли треба було розшукати якогось отамана, полковник Чоботарів обовязково було і без зірки розшукає, зпід землі було викопає і... заарештує.

В непролазних нетрах на Брацлавщині знайшли його хрестоносці отамана Ляховича, заарештували і привезли до Жмеринки в штаб Миколи Юхимовича Чоботаріва. Нічого не відповів в штабі отаман Ляхович, тільки роздягнувся. І те, що побачили присутні, огорнуло кожного холодним жахом. На ногах отамана, починаючи від бедра до Ахилевого тужня, була вирізана большевиками шкіра, приблизно в 2—3 сант. ширини. Мясо не встигло зарости і було вкрите тонесенькою масаковою оболоною, що ширила навкруги смердючий запах. Тільки кремезна, жилава, зі сталевими мускулами велетенська постать отамана змогла побороти ті тортури, які заподіяли йому большевики. В день він тримався бадьоро, алеж в ночі певно він відчував пекельні муки, бо несамовитий його стогін лунав у шпиталі до самого ранку. Надсилаючи своїм катам прокльони, отаман казав:

— Шкодую, що немає такої гори, з якої побачилаби мене ціла Україна. На всю Україну гукнувби я: До зброї мої любі брати! Сунуть на нас розлютовані одвічною злобою семіти! Недалеко вже той час, коли вони приневолять вас покинути рідні оселі і тікати в світ за очі, до чужих людей.

Одного разу я сказав отаманові:

— Ви збільшуєте сили семітів, по друге, одноброко розцінюєте жидівську націю, позбавляючи її більшість моральних підвалин.

— Я бурсак, — відповів він: — Душа Юдея стала мені ясною і зрозумілою в семинарії з історії жидівської нації, якою фактично є біблія. Страшна для нас ця книжка, і не зле робило колись західне духовенство, коли забороняло читати її мирянам. Кожна сторінка біблії оповідає про пролиту кров, яку пє і ніяк не упється нею ненажерливий Єгова. Від початку до кінця кров кров і кров. Люди, котрих вони вважають за побожних, патентовані кровопійці. Прикладом — Давид провокує Урія і забиває його, забиває свого сина; Соломон в скинії забиває чесного вояку Йоава, котрий шукав там порятунку, схопившись за роги жертвенника. В історії народів лише семіти додумалися скласти крівавий культ Молоха, забиваючи на його олтарі своїх дітей. Дві тисячі років, що величезною греблею лягли між кровю Христа і моєю, свідчать, що на первісні жидівські інстинкти не вплинули ані культура, ані безконечні репресії, що їм заподіяно...

...Отаман Евген Ляхович походив з Брацлава з родини священника. Підчас війни покинув духовну семинарію і вступив до школи прапорщиків, по закінченні якої брав участь у світовій війні. Його родина по духу і вихованню належала до старосвітського українського духовенства, в якому „москаль" і „московщина" вже традиційно трактувалися як щось вороже до українського побуту і суспільства. В російському оточенню Евген розмовляв виключно по українськи, і в полку, в якому перебував на фронті, мав за свою мову опінію „чудака" і „ориґінала".

В 1917 р. вернув на Брацлавщину, де брав широку участь у культурно-освітній праці, що мала на меті піднесення національного почуття несвідомого громадянства. Коротка доба гетьманства переконала його, що на еволюцію, на яку покладалася місцева інтеліґенція, не було чого надіятися, і з першим

закликом Директорії він формує на Брацлавщині відділ, з яким виступає в напрямку Вапнярки. То був час складної для населення політичної ситуації: траплялися випадки, що на протязі одного дня село вислухувало і добровольчих, і большевицьких, і наших аґітаторів і нарешті тратило голову — хто бреше і хто каже правду. Неймовірно тяжка боротьба була з місцевими большевиками, яких облична неможливо було розпізнати. Прикриваючись своєю прихильністю до Директорії, вони влазили в довіря військових відділів і, користуючись їх безпечністю, нищили їх при кожній нагоді.

В районі Вапнярки Ляхович розташувався був в жидівській корчмі. У ночі його оточили місцеві большевики і полонили, як то кажуть, голими руками. Роздягли його, звязали, знайшли у господаря ніж, яким колють свиней, і почали вирізувати йому на ногах лямпаси. Коли вірити отаманові Ляховичу, цією операцією керував молоденький жидок, котрий, наступивши йому ногою на груди, вигукував:

— Співай, петлюровська морда, інтернаціонал! Співай так, як оце я співаю!

І голосом що нагадував дуже лемент козла, якого тягнуть за задні ноги, виспівував:

„Вставай прокляттям заклеймьоний".

Раптом недалеко від корчми хтось почав кулеметну стрілянину. Большевики розсипались, хто куди і більше не вернулися. Так і не довідався отаман, кому він був вдячний за своє визволення з большевицьких рук. Три тижні лікувався отаман, переховуючись у свого тестя, священника, однак рани не загоїлися. Махнувши на них рукою, отаман розпочав формувати „Загін Смерти", змобілізувавши свідоме населення Сокільців і Печор. У Тульчині, Немирові, Брацлаві його аґентура нишпорила на очах у большевиків, закликаючи населення до повалення радянської влади. То було у квітні місяці 1919 р, коли армія Директорії відбувала своє закордонне турне, вишукуючи засобів до свого визволення з досить прикрого положення. У цей час Брацлавщина була окупована радянськими військами, які почували себе не краще від Директорії, маючи під рукою такого доброзичливого приятеля, яким був отаман Ляхович. Отаман був чемною і вихованою людиною, тою, яку Англичане титулують джентльменом: на початку червня він упередив місцевих червоних комісарів досить вічливим листом:

„Дізнався я від селян, що ви зловживаєте терміном гостинности. Нагадую, що вам час до дому, час і пора. Певен в тому, що лишаючи Тульчин, Брацлав, Немирів ви не заберете помилково чужих річей, як то роблять харківські ракли. Маю скласти вам почесний конвой в складі пятисот гайдамаків при десяти кулеметах.

4 червня 1919 р. *Женя Ляхович.*"

Комісар Тульчина надіслав до нього віршованого листа, в якому радив скласти зброю, обіцяючи йому повне відпущення всіх гріхів. Починався цей лист так:

Єй, атаман будет худо:
Поднесем тебе ми блюдо
І на ньом нагай.
Розлінеем, как по шнуру,
Отаманскую ми шкуру.
Зарубі і знай!

Отаман затримав відповідь, чекаючи на збільшення своїх сил. В недалекому часі до нього прибули відомі повстанці Корчевський і Дідик з 22 старшинами і озброєними людьми. Якраз і армія Директорії нарешті вийшла зі свого інертного стану і простувала в напрямку Проскурова. Большевики примушені були зосередити свої сили проти військ Директорії, не сподіваючись для себе лиха на свойому запіллю, де отаман розгорнув свої сили і почав торощити большевиків у хвіст і в гриву. Тульчин, Немирів, Брацлав він захопив, не давши їм евакувати навіть майна. Алеж трапилася історія, яка підірвала престіж отамана в очах населення і причинилася до його траґічної смерти.

Повстанець Дідик з загону от. Ляховича (на еміґрації).

В липні місяці під Немировом його надогнали два кінні відділи.

— Що ви за люди і куди прямуєте? — запитав Ляхович начальників відділів.

— Ми не люди, а депутати, йдемо землі добувати, — відповів з усміхом один з них, що називав ся отаманом Козаковим, другий назвав себе отаманом Соколовим. І отамани і люди їх добре розмовляли по українськи і своїм зовнішнім виглядом не відріжнялися від людей отамана Ляховича. Тільки пізніше довідався Ляхович, що то були червоноармейці з Одеси. Денікінці, захопивши Одесу, примусили большевиків відійти на північ. Чисельні відділи червоних мали поважне завдання продертися через війська Директорії на сполучення зі своєю армією. Українські залоги, що на своє ризико і страх провадили бойові акції на території Директорії, уряд не реєстрував. Про це добре були поінформовані большевики, які під українським прапором і в гайдамацькому убранню порядкували, немов у своїй хаті, серед українського війська.

Отамани Соколів і Козаків висловили свою пошану до Ляховича і прохали його прийняти їх під свою високу руку. Ляхович радо погодився і прилучив їх до свого загону. Другого дня він одержав сумну відомість про нечуваний погром в селі Печори, який учинили Козаків і Соколів. Жидівське населення знищено, починаючи від грудних дітей і кінчаючи Жидами поважного віку.

— Я маю до Жидів свої жалі, — казав отаман своїм підручним Корчевському і Дідику: — до тих Жидів, що воюють проти нас чи то на полі чи то на катедрі. Однак вважаю для себе недостойним воювати з мирним населенням навіть і жидівським.

Доки Ляхович радився зі своїм штабом про покарання ініціяторів погромів, Соколів і Козаків учинили нову різню Жидів у Брацлаві і Немирові. Сполошене жидівське населення не знало, де шукати порятунку, покидало свої оселі і переховувалося

в ярах, лісах, очеретах. Козакова спіймано, заарештовано і розстріляно. Соколів зник у невідомому напрямку, прилучивши до свого відділу людей Козакова. Репресивні заходи Ляховича проти погромщиків не врятували його імени від тої гучної слави, яка була поширена Жидами в закордонній пресі і в урядових колах. Директорія доручила полковникові Чоботаріву арештувати Ляховича і, розформувавши його відділ, поставити його перед военнопольовим судом. Ляхович був арештований і привезений на ст. Жмеринку, де його запакували до арештів в бувших касарнях російського стрілецького полку.

— Отож, як бачите, — казав він старшинам з охорони Головного Отамана: — за моє жито та ще мене побито. Алеж маю порох у порохівниці, ще не вмерла козацькая доля.

За 2 - 3 дні заарештували і привезли до Жмеринки його підручного Корчевського. Сумне було побачення двох отаманів, про яких жидівське населення Брацлавщини склало страшні леґенди.

— Ото ви будете? — запитав Корчевський, немов не вірючи своїм очам, отамана Ляховича.

— Як бачите, — ляконічно відповів Ляхович.

— Добра нам подяка від Петлюри. Бачу, що живцем відсіля нас не випустять.

— Як кого... А собі я дам раду.

І дійсно, Ляховичу підвезло: Денікінці несподівано підкотилися під Жмеринку, і у тій метушні, яка виникла в українській армії підчас евакуації, Ляхович зник з поля гострого зору полк. Чоботаріва. Опинився він у Вороновичинському лісі на Брацлавщині. Коли почули Жиди, що Ляхович перебуває в доброму гуморі і здоровлі і має завітати до рідних осель, вони вирішили продемонструвати колишній вихід своїх дідів з землі Египетської. Заможні верстви виасиґнували велику квоту гошей на винагороду тому, хто здобуде голову Ляховича, яку вони прагнули побачити лише мертвою. Знайшовся такий чоловік, що погодився дістати цю голову за 260.000 царських карбованц'в. То був лікар з Тульчина, наш Українець Житкевич.

Одного дня перед очима Ляховича станув Житкевич і сказав:

Мене, яко буржуя, переслідують большевики. Шукаю твого захисту. Яко лікар, буду тобі потрібний, бо чув, що ти смертельно страждаєш на рани, які тобі заподіяли большевики.

Ляхович прилучив його до свого повстанчого штабу.

Минув тиждень, другий, і отаман так привязався до лікаря, що без нього ані кроку. Навіть спати лягаючи, клав його біля себе. Житкевич обрав мент, коли, підчас аґентурної розвідки, він лишився з отаманом на самоті. Стрілом з браунінґа у потилицю він заспокоїв неспокійного отамана на віки.

З тієї нагоди Жиди улаштували урочисте свято. На протязі тижня перевозили вони трупа „злосного бандита“ з міста в місто, зі села в село, відбираючи пять карбованців з тих, хто мав бажання побачити грізного отамана. Бачив його мертвого в Тульчині його підручний Дідик який звернув увагу на відрубаний палець отамана, на якому він носив золотий перстінь з улюбленим самоцвітом „олександритом“.

Нарис історії III-го куріня

24-го полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка

(Докінчення)

З нової Ушиці перейшов курінь на 31. липня до Берлінець лісних, звідки 5. серпня перейшов до села Івановець коло міста Бару. Населення коло міста Бару було більше прихильне та співчуваюче, бо большевики забирали усе там задармо, а ми тільки за гроші все купували. З Івановець відійшло кількох стрільців до бриґади на курс піхотних пушок. Ранком дня 8. серпня перейшов курінь до міста Северинівки. А ранком 9. серпня вирушив з одною батерією через Станиславчик до наступу на Жмеринку. При переході через Станиславчик повиходили були дядьки та питалися, чи можуть іти жати. Стрільці відповідали: Миж на то йдем, щоб ви, дядьки, могли свій хліб спокійно збирати. Як пізніше показалося, большевики заборонили були збирати хліб з поля, бо мала прийти раньше комісія. За Станиславчиком вже майже під самою Жмеринкою стрінувся курінь з першим київським повстанчим полком, який лежав в розстрільній на полі під Жмеринкою та мав 6 легких гармат і яких 400 крісів. Стріча була дуже приязна й часто братерська. Командантами цього полку були якісь два полковники на конях. Коні під ними були гарні і сідла не-аби-які, тільки з кропивняного міха, а стремена з мотузків. Один полковник був родом з Київщини, як він сам казав і був в чоботах. Другий родом з Подільщини і мав на одній нозі чобіт, а другу обмотану онучами. Жмеринку заняв цей полк повстанців разом з третим курінем десь коло полудня. Тільки що повстанці наступали на місто, а курінь на двірець. На двірці захопив курінь 12 самих броневиків, богато ріжної амуніції, кілька сот порожних ваґонів, та кілька тисяч порожних мішків, які вже були привезені большевиками для надходячих жнив, а крім того соли, цукру, тютюну та іншого майна. Курінь розташувався в районі двірця, а десята сотня обсадила була жмеринську границю. На двірці була зявилась якась місія, здається румунсько-французька, бо було щось двох румунських старшин. Перед цією місією відбувся почетний хід повстанців. Потім зявилася якась капеля, котра грала: „Ще не вмерла“, „Не пора“ і „Ми гайдамаки“. По відспіванню гимну сам капельник крикнув „Слава Україні“, „Слава Українській Армії“, „Слава Братям Галичанам“, „Слава повстанцям“. Всі, що були на двірці відповідали на кожний клич

також „слава“, а найбільше відповідали вже самі повстанці для себе.

З Жмеринки перейшов курінь вечером 11. серпня до села Сьомаки 8 верств за Жмеринкою, а до Жмеринки прийшла XI. бриґада. Відтам дня 13. серпня перейшов до Гніваня, де кватирував в цукроварні до 15. серпня. Дня 15. серпня перейшов курінь знов з Гніваня до села Стрижавки коло Винниці, а 17. серпня до села Котюжинці на Київщині. Тут нарід зовсім інший як на Подільщині. Щирий, приязний, гостинний. В Котюжинцях курінь тільки переночував, а 18. серпня ранком вирушив до наступу на стацію Голендри (чеська кольонія). Тепер діставав курінь вже трохи більше і кращого хліба тай купити, а декуди й даром можна було дістати.

Наступати на Голендри куріневі вже не прийшлося, бо большевики завчасу втікли. До стації Голендер прийшов курінь десь коло полудня. На стації захопив ще якусь добру машину та кілька ваґонів та розпитувався за машиністами. Зголосилося двох залізничників, котрі казали, що можуть провадити машину. — А що курінь мав приказ іти просто на Козятин, то зробив ужиток зі зложеного з тих кілька ваґонів потягу та поїхав в напрямі міста Козятина. Один наш броневик був вже на переді аж під Козятином. Так підїхав курінь яких 20 верств потягом. Бувби ще й далі їхав, та вже почались були розривати большевицькі шрапнелі над потягом. Потяг задержався. Курінь зліз з ваґонів, а потяг вернувся назад до Голендрів.

Висівши з потягу, курінь почав обходити місто Козятин з ліва. Обходження тревало аж до самого вечера. Треба було держатися яких 10 верств від міста, щоб не влізти в артилерійський огонь большевиків. По дорозі через села люди також і тут як і в Галичині виносили хліб та молоко. Вже смерком прийшов курінь під місто, де привитала його большевицька артилерія. Але скоро тільки озвалась артилерія VIII бриґади, то большевицька відразу замовкла.

Зачав падати дощ, а курінь зайшов до залізнодорожної школи, щоб не змокнути. Школа лежить на яку верству віддалена від козятинської стації. Курінь виставив одну сторожу, від Козятина і остався ночувати в школі. Сюди приїхали були також кухні та привезли обід. По обіді вислала 8 сотня одну стежу в сторону нашого броневика, який стояв на дорозі на яких дві верстви від школи, щоби броневик не стріляв часом на школу, бо там вже є третій курінь. На стежу ходив десятник Тафийчук з двома стрільцями. Другу стежу вислала осма сотня о другій годині в ночи на козятинську особову стацію. Друга стежа була сильніша і складалася із 6 стрільців і десятника Крехівського. До цеї стежі прилучився добровільно і булавний Іващук. Коло третої години стежа вернулася та донесла, що останки большевиків є на товаровій стації, але й ті вже виносяться.

Ранком заняв курінь стацію і місто. На стації захоплено також богато ваґонів і паровозів та кілька ваґонів соли і цукру. Стрільцям дано годину віддиху на базарі, щоб могли собі дещо на снідання купити. Снідання було добре, хліб 25 карбованців, фляшка самогонки 70—100 карбованців. Можна було купити всього до схочу та тільки у нас не було грошей.

Коло десятої години прийшла ціла VIII бриґада до міста, а третий курінь пішов на кватири. Місто Козятин подарувало VIII-ій бриґаді гарний великий синьо-жовтий прапор. Курінь відійшовши на кватири віддихав, а властиво святкував, бо то був 19. серпня день Преображення Христового. Курінь переночував і на другий день виплачено всю залеглу заслуженину. Деякі стрільці помагали своїм хазяїнам молотити.

На другий день то є 20. серпня заалярмовано курінь о 11-ій годині в ночи і курінь вирушив десь около $^{1}/_{2}12$ в напрямі міста Білополя, бо там було щось не ясно.

Ранком 21. серпня прийшов курінь на базар до Білополя. На дорозі під самим Білополем, стояли вкопані дві батерії з другої бриґади, направлені на Білополе. Коли курінь увійшов в Білополе, то мешканці ще спали і в містечку був спокій. Тільки якась сотня жандармерії стояла в купі на базарі, а стежі ходили по вулицях. Курінь розкватирувався в самім центрі містечка. Приказано стрільцям заховуватися людяно, і спокійно, а в разі чогось підозрілого чи непевного безпощадно. В Білополі остав курінь до 22. серпня вечером. Перед вечером прийшов курінь до села Чорнорудки. Тут стояв аж до 23. серпня. Люди в Чорнорудках дуже приязні і жичливі. Ранком 24. серпня заваґонувалась в Чорнорудках II. бриґада і відїхала до наступу на Фастів, а третий курінь й обоз та артилєрія VIII бриґади, заваґонувавшись в полудне, відїхали також на Фастів. По дорозі був на стації Попельня обід, а курінь одержав приказ їхати далі просто до Фастова, який вже в полудне заняла друга бриґада. Вечером приїхав курінь до Фастова.

Ввисівши в Фастові, курінь перейшов ночувати до села Ліщинка велика. До села входив курінь з гучним співом „Не пора“ та „Ой видно село“. Майже ціле село вийшло нам на стрічу. Населення села Ліщинки великої було нам дуже прихильне та зичливе. Курінь переночував, а ранком 25. серпня вирушив в напрямі Василькова. Десь около 2-гої години прийшов по обіді до села Султанівки великої. Тут остався курінь знов на кватирах. Десята сотня дістала приказ обсадити султанівський ліс від васильківської стації. Султанівське населення витало курінь дуже прихильно та раділо, що знов побачило Галичан. Бо воно їх вже бачило та називало Галичан „щирою Україною“. Десята сотня, пообідавши вирушила далі, щоб обсадити ліс, але це показалося непотрібним. З васильківської стації надїхав паровіз. На паровозі їхав сотник Тавчер, адютант VIII бриґади. Він вертав вже назад з васильківської стації, куди поїхав в розвідку зі стації Мотиволівки, де стояла команда VIII бриґади. (Сотник Тавчер це буковинський Німець, помер на тиф в Гнівані в листопаді 1919. року.) Сотник Тавчер побачив десяту сотню, здержав паровіз і зясував командантові Слюсарчукові положення: На васильківській стації большевиків вже не було, вони були аж в місті Василькові. Місто лежить яких 8 верств від стації. Крім того на стації стоїть український броневик Тоді командат десятої сотні рішився обсадити стацію, до якої було ще чотири верстви від ліса і сотня рушила на стацію.

Недалеко стації сотня стрінула броневик, котрий їхав назад, але не відступав, тільки їхав по воду і то аж до Фастова, бо у Василькові збірника ще не було, а в Мотовилівці був збірник води здемольований. Броневик мусів їхати по воду аж до Фастова 60 верств взад. Був це броневик „Богунець“ з батьком Твардовським на чолі. Броневик був знаменито панцерований та мав 16 скорострілів й 12 лекших та тяжчих гармат. Сотня примістилася в хатках, які лежали одну

верству перед стацією, а на стацію вислала $^1/_2$ чети. Вже був сумерк. Сотня мала тоді всего дві чети. В першій був командантом четар Балицький, а в другій булавний Ілащук. Як вже стація була обсаджена, вислала сотня вістового до команди куріня з донесенням, де сотня знаходиться. Коло 11 години вернувся „Богунець“ з водою, а булавний Ілащук пішов з другою половиною чети та змінив заставу на стації. На стації остала сотня до вечера 26. серпня.

Перед вечером приїхала на стацію кінна стежа з VIII бриґади й донесла, що у місті Василькові большевиків нема. Большевики були у селі Каплиця, три верстви віддаленім від Василькова та мали одну сторожу коло порохівні, що лежить на половині дороги Васильків Каплиця. Сотня рішилася обсадити місто й ще таки перед вечером рушила зі стації через село Петрівку на Васильків. Вийшовши на край села Петрівки, сотня задержалася для кращої орієнтації. Звідси вже було видно большевицьку сторожу коло порохівні. Тут пристало до десятої сотні також 12 повстанців та один хорунжий Мишакін і сотник Стовбуненко. Сотня хотіла підождати вечера і вечером увійти в місто.

Вже перед заходом сонця було видно, як большевицька сторожа почала поодиноко відходити до Каплиці. Зпочатку думали ми, що то може їх лучба та показалося, що сторожа стягалася на ніч від порохівні до села, бо так перейшло поодиноко до 20 большевиків. Ясно було, що то не могла бути лучба. Наша розвідка ствердила негайно, що большевики вицофалися також і з Каплиці.

З Каплиці пішли розідчики просто до Василькова. Вже смеркало і через те вони думали, що будуть могли незамітно влізти до міста При вході до міста стрінули розвідчики двох міщан з крісами й білими опасками на лівих раменах. Була то городська охорона. Від охорони довідалися, що большевики ще рано вибралися з міста та що управа міста зарядила зварити вечеру дла війська, яке має прийти. Бо вже три дні говорять, що ідуть Українці, а ми не можемо діждатися — говорила охорона. Крім того сказала охорона, що на базарі якась кіннота вештається, але що за кіннота, ніхто не знає.

Розвідчики пішли ще й на базар. На базарі була вже знов та сама стежа, що була принесла донесення на стацію, а з нею також поручник Слюсарчук. Поручник міжтим зарядив вже був, що як прийде сотня, обсадити всі перехрести доріг, а кіннота має держати лучбу між всіми сторожами на перехрестях. Міській управі дав поручник наказ, щоб цілу ніч в місті світилося. Коли сотня надійшла, і повечерявши в городській управі, хотіла вже обсаджувати, як було заряджено, всі перехрестя, зявився курінний вістовий та доніс, що третий курінь машерує до Василькова і що є вже під містом. Нарешті почув я таки вже гучний спів. То співав третий курінь свою улюблену пісню „Не пора“. За хвильку зявився сотник Бізанц на коні з револьвером в руці, а за ним і цілий курінь. Поручник Слюсарчук здав сотникові Бізанцові звіт, і дав приказ, що девята і одинацята сотні обсадять місто, а десята може відпочивати. Курінь закватирувався в торговельній школі. Так остав курінь в місті до 28. серпня, а коли прийшла до Василькова II бригада, відійшов курінь знова на стацію, де вже була решта VIII бриґади.

Ранком 29. серпня викинули большевики сильним наступом II бриґаду з Василькова. Третий курінь, котрий міжтим перейшов був із стації до села Петрівки, мусів також відступати. Курінь відступив та вкопався в полі між Петрівкою та Васильковом і замкнув дорогу від міста. Перед вечером зробила VIII бриґада з одної, а II бриґада з другої сторони наступ і викинули большевиків з Василькова аж на стацію Гливаху. Десята сотня взяла кілька большевиків в полон, переважно Мадярів і Румунів. Курінь знов вернувся з Василькова та переночував в Петрівці.

Раненько на 30. серпня вирушив курінь на Київ. Перед відходом мав ще снідання на васильківській стації: чорну каву без хліба. Хліба не вспів обоз довезти через те, що перед тим хвилевим відступом на 29. серпня з Василькова обоз також відступив. По сніданню рушив курінь в дорогу вздовж залізниці Васильків - Гливаха - Боярка - Київ. Стрільці були перетомлені, однак всіми силами старалися йти чимскорше наперед, бо ще тих 30 верств з Василькова і Київ буде наш. Хоч дорога була дуже утяжлива, бо до колін майже в піску, всі перли наперед, а навіть ще гармати помагали витягати, як де коні приставали. По дорозі в Гливасі надїхав був поїзд. З поїзду розкидав Головний Отаман Петлюра, стоячи на плятформі, відозви з заголовками: „Стрільці Галичане і Буковинці“. Зміст тих відозв говорив, що стрільці Галичане і Буковинці повинні вперед помогти збудувати „Велику Україну“. Відозви були нотовані з 3. липня, як ще стрільці були в Галичині. Під Жулянами вже недалеко Києва привитали курінь большевицькі скорострілли й гармати. Курінь розсипався в розстрільну і почав наступати, а артилерія почала шукати за большевицькими батеріями. Курінь посувався чимраз ближче під Київ, а артилерія по кількох стрілах все то підїздила, то стріляла, а нарешті приневолила й большевицькі батерії до мовчанки.

Коло 3-ої години з полудня був вже курінь на передмістю Деміївці. На передмістю зроблено збірку і курінь рушив далі вже в кольоні по Васильківській вулиці. За третім курінем і далі підїзджала артилерія. Нарешті надїхав командант VIII бриґади отаман Гофман зі своїм штабом і поїхав на переді куріня. При вході до міста цікавіше населення вибігало на вулиці і питалося: „Хто ви є?“ — „Галицькі Українці“ — була відповідь Чим дальше посувався курінь по Васильківській вулиці, тим більше зявлялось на вулиці цікавого населення. А нарешті населення запевнившись, що це йдуть Українці, обкидало курінь цвітами, а деякі жінки повиносили навіть хліб. Нарешті дібрав вже курінь охоти та хотів співати. Однак тілько перші слова „Не пора“ вилетіли з його уст. Дальший спів перервала якась стрілянина на переді. То стріляли большевики, яких був ще якийсь відділ на деміївськім базарі, а штаб VIII бриґади заїхав був малощо не між них.

До козаків, що їхали як передня сторожа, прискочило кількох большевиків з питанням: — Ви какой часті? А як козаки відповіли Українці-Галичане, то большевики відскочили набік і почали стріляти. Козаки відповіли вогнем з Люїсів, що мали на конях із собою. Курінь швиденько, як тільки почув стрілянину, розвинувся в розстрільну і пішов цілою силою із криком „Ура“ на деміївський базар. Большевики почали втікати в напрямі товарової стації Київ II. Дві сотні девята і одинацята осталися кордоном на базарі, а десята сотня пішла в погоню за втікаючими большевиками та гнала їх аж до стації, по дорозі

в цукроварні взяла яких сто большевиків в полон, на жаль було між полоненими значне число Галичан.

На стації розігнала сотня скорострілами ще цілий транспорт большевиків, що був вже готовий до від'їзду і взяла в полон одного полковника. Полковник був походження мойсеєвого, мав грубий живіт та спав у ваґоні, коли його заскочено.

Полонених відвели стрільці і передали команді куріня. Десята сотня осталася через ніч на двірці. Вислано також до моста на Дніпрі стежу, котра збурила коло моста залізницю.

Зі заходом сонця Київ був занятий. Большевики ізза Дніпра стріляли цілу ніч на Київ з тяжких гармат. Ранком 31. серпня прийшла на стацію II бриґада, а десята сотня одержала приказ обсадити артилерійський склад коло Печерської Лаври. На двірці захоплено велику скількість муніції й іншого добра, а ще більше муніції знайдено в артилерійськім складі; тут була також маса австрійських патронів, чим стрільці дуже раділи, бо кожний був жаднійший патрона ніж хліба і тютюну.

Однак, як опісля показалося, ні на стації ні на складі ця муніція не була для нас, хоч ми її здобули. Сотня виставила в складі 7 стійок, а сама закватирувалася в домику, що стоїть на площі коло Лаври, де була колишня поліцийна вартівня. По закватированню післала сотня одного вістуна, одного стрільця й одного повстанця, котрий знав Київ, до команди куріня з донесенням. Курінь знаходився коло Міської Думи, де збиралися наші частини до святковання здобуття Київа. Крім того вислала сотня в околицю Лаври стежі, які збирали ще большевиків, що розбіглися і крилися по печерських норах. Позбирано знов около 100 большевиків і відіслано до команди бриґади. Провадили їх один десятник і десять стрільців. Міжтим приїхала вже і кухня з обідом та хлібом. А десь коло полудня зачали надходити ізза Дніпра Денікінці, піхота, кіннота, артилерія і обози. На стрілецьких обличчах можна було завважити стривоження. Немов кожний прочував, що одного ворога щойно збувся і то ще не цілком, а вже другий пхається. Булавний Ілащук пішов до команданта сотні, щоб запитатися, чи командант не має яких вказівок. Однак і сам командант нічого не знав, і стиснувши плечима сказав: Приказів ніяких не маю, телефонічного получення з курінем також нема, посилати вістового до куріня також не можу, бо заки він зайде до куріня і назад, може бути запізно, в бій вдаватися не будемо, бо сотня за слаба, хиба що нас приневолять.

В такім напруженню минала хвилина за хвилиною та видавалася довгою в безконечність. Вже минула майже година, стрільці трохи успокоїлися, але всетаки держалися на обережности. А Денікінці тимчасом, уставившись на роздорожу над спуском до Дніпра, розкидали і роздавали свої проклямації. В Лаврі також заметушилося і всі попи вироїлися з Лаври та посунули витати Денікінців. Нас не витали, хоч ми вже від ранку були коло Лаври. Сотня здалася на ласку Божу, бо відступати не було куди тай приказу не було.

Однак скоро стало ясним, що зі сотнею станеться. Або все пропало або виратується пробоєм. Під дімок, де стояла сотня, прийшов відділ Денікінців около 250 людей і 20 кінних та два скоростріли з обслугою. Якийсь Денікінець, якого інші титулували „ґаспадін штабскапітан", спитав за нашим командантом. А коли поручник Слюсарчук представився, він сказав: „Пожалуйста з нами в наш штаб". Поручник пішов передом зі штабскапітаном, а позаду поїхало ще двох кінних Денікінців. І знов повстало ще більше стривоження між стрільцями. Один другого питався, що буде з нами.

Коли Денікінці повели поручника зі собою в свій штаб, а сотня, осталась тільки ще з четарем Балицьким, вийшов зпоміж Денікінців якийсь вже другий штабскапітан, підійшов до четара Балицького і остро сказав: „По наказу нашего начальства імєєте злажіть ружьо!" Четар Балицький відповів, що він не є командантом сотні та що не може, хотяй би і ним був, виконувати накази чужого начальства. — Ми слухаєм приказів тільки нашої команди — закінчив четар Балицький.

— „А як ваша команда скаже вам з нами драться?" — спитав знову Денікінець.

— То будемо драться — сказав четар Балицький. По цих словах зачав Денікінець щось приказувати свому відділові. Відділ заметушився. Нараз почули ми стріли, кулі почали свистіти в вікна. Стрільці відповіли вогнем на приказ булавного „Бий!", бо четар Балицький був на дворі. Якусь частину Денікінців, що стріляла з вулиці, розігнано, другу частину, котра заатакувала домик із задньої сторони, почали вже стрільці розганяти. Та коли та частина на задній стороні почала подаватися, передна, що була втікла, вернулася і почала сипати скорострілом по вікнах, а Денікінці кинулись гурмою до бічних дверей, вломилися та почали видирати кріси з рук стрільців. Сотню перемогли, чого і треба було сподіватися. Сотня мала двох забитих стрільців, Миколу Кобру з села Петрилова, повіт Товмач і Петра Багрійчука з села Космач коло Косова. Це були перші страти за Збручем крім стрільця Бабяка Степана (десь з Коломийщини), який був припадково ранений при заняттю двірця.

Розоружену сотню вхопили Денікінці як чорт грішну душу та повели перед свій штаб. По дорозі до штабу обдирали деяких стрільців, хотяй вони й так голі були. Сотника Стовбуненка досить сильно побили, називаючи „мазепінець" та хотіли розстріляти, але якось вдалося четареві Балицькому його виручити. Перед штабом привели до нас назад поручника Слюсарчука і ще якогось незнайомого хорунжого з II-ої бриґади. Оба були також вже розброєні. Зі штабу вийшов якийсь капітан ґенерального штабу і сказав до сотні: „Нічево ребята, скоро пайдьотє домой". Однак сотня відвернулась, не слухаючи його слів. Той сам капітан дав приказ і козацькі конвої відескортували сотню за Дніпро до Слобідки, де вона переночувала.

На другий день ранком 1. вересня стрінулася сотня в Слобідці ще і з іншими розоруженими галицькими частинами, між котрими були також і обі сотні III-го куріня, девята та одинацята. Третий курінь попався майже цілий в денікінський полон, крім свого команданта сотника Бізанца. Зі Слобідки переведено всіх розоружених Галичан ще таки того самого дня до табору полонених в Дарниці, 12. верств від Київа за Дніпром, чернигівської ґубернії. І так дня 31. серпня року божого 1919 закінчив III курінь тимчасом своє істнування.

БІБЛІОҐРАФІЯ

ВИДАННЯ ПО ТАБОРАХ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР.

(Продовження)

22. »Тексти для співів«. 10 стор. Ціна 50 марок. Наклад 90 прим. Друк. на шапір.
23. »Слово Івана Золотоустого на Пасху«. Переклад зі славянської мови. Друк. на машині. Наклад 400 прим.
24. »Статут братцва св. Покрови і молитва за вітчину«. Наклад 200 прим. 1921 р.
25. »Коротенький православний молитовник«. 46 стор. Ціна 25 марок. Друковано на машині. Наклад 150 прим.
26. »10 листівок Іконостасу похідної церкви« 6 стр. дівізії, Божої Матери, Покрови Божої Матери і др. Всіх 690 прим. Ціна 50 марок.

КАЛІШСЬКИЙ ТАБОР.

27. »Залізний стрілець«. Ґазета 3 стрілецької дівізії. Видає культ. освіт. відділ. 3 дівізії. Друк. на шапір. Вийшло 63 чисел. Ціна не зазначена.
28. »Око«. Літер. гумористичний журнал. Видає ініціят. ґрупа 3 дівізії. Друк. на шапір. Вийшло 22 числа по 20—24 стор. друку велик. формат, як аркуш паперу.
29. »Сич«. Сатир. гумор. і літерат. журнал. Видає ініц. ґрупа 2 дівізії. Друк. на шапіроґр. З образками. Вийшло 2 числа. (12. II. 1921) 28 стор. друку. Ціна не виставлена.
30. »За дротом«. Юмористична козача ґазета. Видає школа підстаршин 3 дівізії. 12 сторінок. Ціна не зазначена.
31. »Вова інтернований«. Брошурка В. Смутного. Вид. »Око«. Друк. на шапіроґр. Ціна не виставлена.

(Далі буде).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Адміністрація просить ще раз усіх залягаючих передплатників, щоби хоч при кінці року з долини вирівнали передплату.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 12. / Грудень 1930.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Вже вийшов

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1931 рік.

Спішіть з замовленням!

ЗМІСТ:

- Нова мистецька обгортка арт. Е. Козака.
- Богатий зміст!
- Цікаві ілюстрації! (Оригінальні світлини, цикль воєнних малюнків арт. Е. Перфецького).
- **Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.**
- Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ — Руська 18/III.